Вестник за критика, дебати и културни удоволствия

К

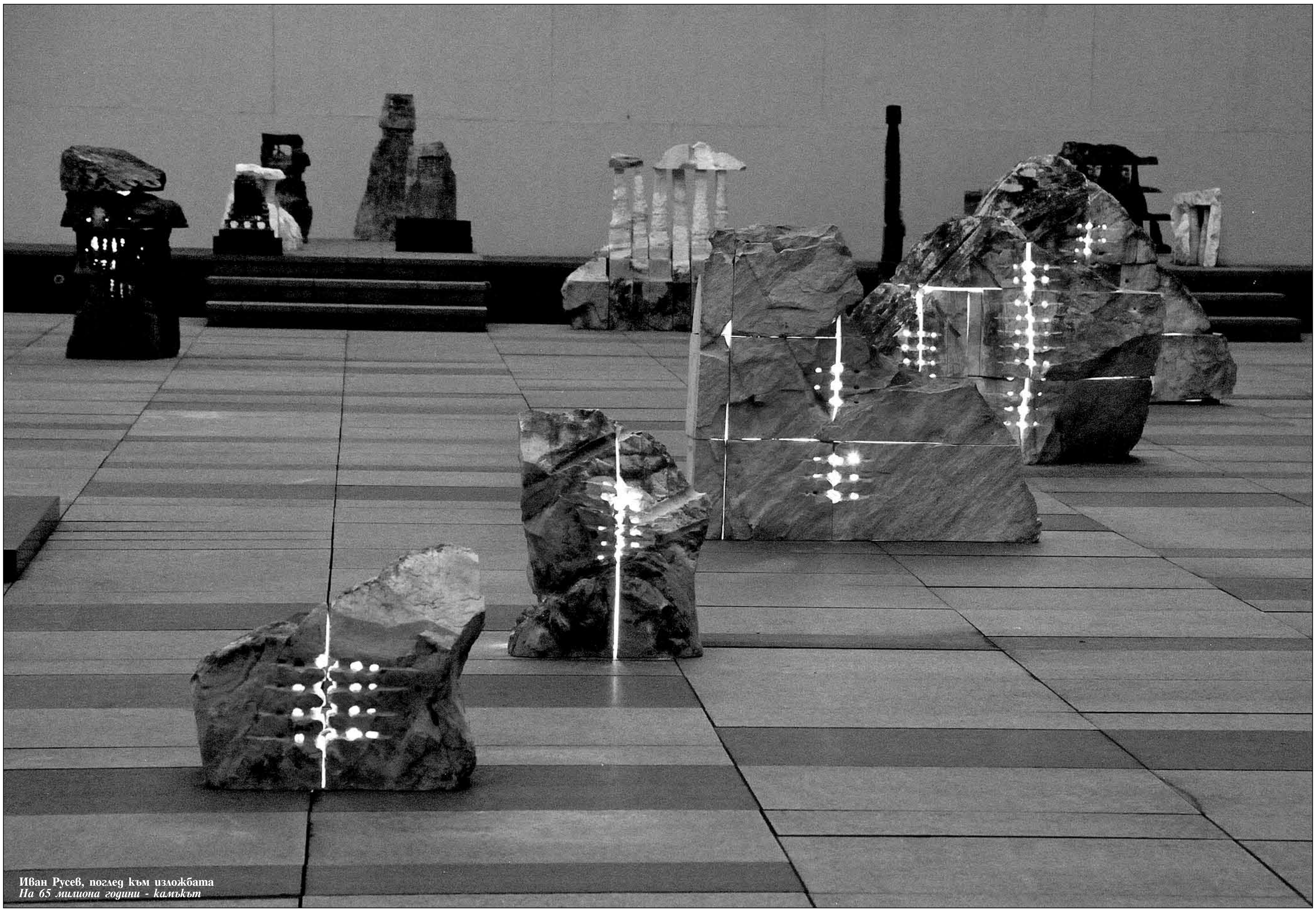
Бр. 40 (51),
година II,
6 декември
2019 г.,
12 стр.,
3 лв.

www.kweekly.bg

Живот в новата утопия
Пита Лили Маринкова, отговаря Димитър Йончев -
на страници 6-7

Човешки и ангелски селения...
Борис Данаилов за изложбата на Мария Джелебова и Силвия Митовска в Баня Старинна - Пловдив -
на страница 5

Кой загуби Русия? Интерпретацията на Силви Кофман на събитията след падането на Берлинската стена -
на страница 12

Иван Русев, поглед към изложбата
На 65 милиона години - камъкът

Избрани

Иван Русев

На 65 милиона години - камъкът

Скулптура
Национална галерия – Квадрат 500
21 ноември 2019 – 17 май 2020

Голямото митологично време на Иван Русев

Иван Русев в Националната галерия – признание, отговорност, награда?! Завръщане в дома на предците.
Непосилното изпитание – Далчев, Галин Малакчиев, Сашо Дяков, Крум Дамянов, Павел Койчев, Старчев да са ти съдници и охранители?! Иван Русев влезе в това пространство с отговорност, с артистична мярка – прие предизвикателството на намеса и взаимодействие с друг исторически и културен контекст, намери отговор на присъствието си в границите между пластическата традиция и своите авторски открития. Да бъде различен, смел, дързък, но и мъдър, и достоен, да намери пропорцията на културна принадлежност и своето творческо възставане.

С опорни точки в дългата културна традиция, с вдъхновение от разкриването на идиоматичния, условен език на модерното изкуство, Иван Русев изведе своята артистична лексика и идейно-съдържателна програма до категоричността на персонален код, лична митология, авторски белег, който прави видимо и значимо неговото присъствие в новата българска скулптура.

Иван Русев е от яркото поколение, което навлезе в началото на 80-те години, във време на стремително разширяващи се формални и съдържателни граници. Неговите пластически открития се вписват и до голяма степен изразяват колективната енергия на разкрепостяване, на търсене на нови пътища, на постигане на високия резултат на една втора вълна неомодерност. Творческата виталност на Иван Русев, заедно с откритията на скулптори, като Емил Попов, Ангел Станев, Константин Денев, Стефан Лютаков, Зиятин Нуриев, белязаха новата българска скулптура.

Концептуализираният пластицизъм на Иван Русев разкри структурната, естетическата и символна дълбочина на пластическия материал. Камъкът освободи своя енергиен заряд, пластическа сила и психологически актив на въздействие. Иван дълбае, копае, открива проходи в камъка, чува неговите звуци, вижда светлината в него. Иван уверено навлиза в камъка, подчинява го и му се подчинява, вчувства се в енигматичността на неговата тайна. В множеството ритмично повтарящи се отвори, процепи, ниши, свещеното и ритуалното изплуват и разбуждат културна и родова памет, раздвижват устойчиви базисни архетипни конструкти в нашето съзнание и колективно подсъзнание.

Програмната ориентация на тази скулптура търси следите на Дългото време, на Голямото митологично време–безвремие. Търси следите, по които е минало човечеството, оставяйки духовен белег върху тялото на материята. Скулптурната археология на Иван Русев открива и пази историческа, културна и духовна памет, памет за изначалното.

Каменните градежи на Иван Русев, изградени от пластични модули, извличат закономерност в привидния хаос и безформие, структурират и организират света. В интензивния процес на работа скулпторът ритуализира своя творчески акт, своето поведение и това придава мистична аура на процеса на създаване. Строежът, правенето, овеществяването, организирането, създаването е проекция на качество, иманентно на Творящата воля. Тази скулптура предизвиква непреодолимо влечение към неразличимите сенки на едно предпознание, към енигматично закритите дълбинни основания на битието.

Скулптурата на Иван Русев респектира с размаха на творческа решимост и свобода. Но това не е просто тонове преодолян камък, а мащабът на разгърнат творчески обем, на концентрация в извличане на онази невидима психическа и духовна енергия, която придава на мъртвата материя естетическа и духовна сила.

По дългата траектория на своята артистична реализация, Иван Русев достигна пълнотата на завършен идеопластичен синтез. В своя творчески и човешки максимализъм подчини всичко на големия залог в изкуството. Животът му се превърна в гигантски проект, мегатворба – творението на непосилен труд, нечовешка сила и воля, дисциплина и характер, на творческо озарение и предана отдаденост.

Станислав Памукчиев

Честито!

Иван Пейчев 2019

Кристин Димитрова получава за книгата си **„Уважаеми пътници”** (Издателство за поезия „ДА”, 2018) **Националната награда за лирика „Иван Пейчев“,** присъдена ѝ от 9-членно жури, в което участват Антонин Горчев, проф. Михаил Неделчев, проф. Христо Трендафилов, проф. Добрин Добрев, Иван Карадочев, Борислав Геронтиев, Петър Чухов и Десислава Златева. Поетите Тони Телаллов, Йордан Ефтимов и Мартин Спасов ще получат грамоти.
Националната награда ще бъде връчена в шуменската Регионална библиотека „Стилиян Чилингиров“ на 16 декември т.г.

К

Ходене по буквите

Хюсеин Мевсим. „Земя предела. Страници от българско-турските културни връзки". Пловдив: Жанет 45, 2019. Цена 18 лв.

„Пътуването на Чудомир в Турция" (2012), „Между два бряга: студии и есета" (2013), „Никола Фурнаджиев и Истанбул" (2015), „Петър Дачев и Истанбул" (2017) са издадените от „Жанет 45" книги на проф. д-р Хюсеин Мевсим от Университета в Анкара. Днес към тях се прибавя „Земя предела". Проф. Мевсим е роден през 1964 г. в кърджалийското село Козлево. От 1991 г., вече възпитаник на ПУ „Паисий Хилендарски", той живее в Турция. Неговата преподавателка проф. Клео Протохристова беше отбелязала: „Авторското и личностно присъствие на Хюсеин Мевсим на литературното поле поражда спасителна обнадеждаемост. Със самата си наличност той опровергава песимистичните прогнози за бъдещето на литературната наука, демонстрира потенциала ѝ за социална ефективност, възвръща доверието в смисъла на филологическото усърдие. Защото Хюсеин някак изначално знае, че писането и четенето имат силата да ни правят по-добри; че текстовете могат да изграждат мостове там, където ги няма (както тези Саймън и Гарфънкъл) над най-тревожно развълнуваните води; че изборът на литературата като кауза, когато съдбата е решила за теб размяна между два бряга и ти възложи трудната, изнурителна мисия да хармонизираш света, пресичащ изцеление за грешките и предразсъдъците, трупани с векове на всеки от тях."

Спомних си думите на проф. Протохристова, когато затворих последната страница на „Земя предела" – „Аз баща ми, или реквием за моста", приветственото слово на Мевсим от тържествената церемония на връчването на дипломите на абсолвентите от Филологическия факултет на родния му университет през 2016 г. В това слово авторът разказва за своя неграмотен баща, който строи мост – прочее, отнесен отдавна. Отдавна не съм срещал толкова човечно, толкова човешко, по думите на проф. Никола Георгиев, писане. Всъщност, проф. Мевсим призовава за филологизация на света: „Да, на мен не са ми нужни никакви като пътят и мостът центрове за геостратегически и геополитически изследвания, наблюдения и анализи, а на мен, на всички нас ни е нужно преди всичко знание и познание – честно, просто, неприкрито, непреудобено, чистосърдечно – за другия; познание и съзнание за човека до мен, за съседа, за да го обичам и да споделя този вкоренил се в нас неоспорен свят".

Цялата книга на проф. Мевсим е любов, нещо повече, Филология. Тя е събрала звън на мостовете и съзнанието на угнетения към угнетителя (по Вазов), нито на угнетителя към угнетения. Любов за Раковски, Ст.Л.Костов, Дамян Калфов, Мими Балканска, Чудомир, Христо Бръзцов, Багряна, Далчев, Петър Дачев... които се появяват от люлката. Повече от любов е учителката на Хюсеин Мевсим във втори клас Валентина Славчева Димитрова. Той я нарича великомъченица и ѝ посвещава похвално слово, но за мен тя е същинска ентусиастка, защото „знаещото вътре в мен вече жегна от двойствените думи на български, турски след време ще предавам тези стихове, те превеждат се само художествена литература...". Каква бърза човешка топлина извира от земя, иначе предела.

М.Б.

От пръв поглед

Магнетичен Тарковски

„Андрей Тарковски. Киното като молитва" (Андрей Тарковский. Кино как молитва, 2019, Русия/Италия/Швеция, 97 минути, сценарист и режисьор Андрей. А. Тарковски, продуценти: Дмитрий Клепацки, Петер Кропенин, Паоло Мария Спина; оператор Алексей Найденов. Показан на Киномания

Месеци, след като излезе на български език митичната книга „Уловеното време" (в превод на Владимир Игнатовски, ИК „Колибри") на гения Андрей Арсениевич Тарковски (1932-1986), все още неизлязла в Русия, видяхме документалния филм за него, създаден от втория му син (от брака с Лариса Кизилова).

Рамката е бебето Тарковски. В 7 части и епилог синът се отдава на пиетета към баща си и създава омаен филм, ползвайки грамадния архив на Международния институт „Тарковски" в Италия, Франция и Русия. Виждаме Андрей Арсениевич като пеленаче, дете, младеж, мъж... С баща му Арсений Тарковски, с майка му Мария Вишнякова, със сестра му Марина. Той говори, очите му искрят налудно, а думите са почти същите като в книгата – за времето, символите, образността, зрителите...

Но е невероятно преживяване – живият Тарковски, който, както се чувства сигурен в изреченото, така и търси други обозначения, е магнетичен. И така са монтирани различните интервюта, сякаш са снимани непрекъснато. Вярно, доста от тезите във филма сякаш са от книгата. На места Тарковски си противоречи. Талант и ерудит, мислител и мистик, той разсъждава върху филмовото творчество като част от тъжния ни свят. И, естествено, стига до Бог. А заключението му е отчаяно, месианско и някак остаряло.

За първи път поне аз видях пресконференцията на Тарковски от Италия и обвинението към Сергей Бондарчук за своето емигриране – като член на журито в Кан, той бил саботирал награждаването на „Носталгия", защото филмът подронвал авторитета на СССР.

Отделно има днешни документални кадри, които ни показват отвън домовете на Тарковски – в Русия и Италия, плюс фотоси. На един от тях е и синът Андрей Андреевич като малък в гръб. Освен живото присъствие на Тарковски, силно впечатление правят перфектно подбраните епизоди от филмите му: самотната цигара на Маргарита Терехова в „Огледало", ридането на Александър Кайдановски и драматичната цигара на Алиса Фрейндлих в „Сталкер", лутането на Олег Янковски в „Носталгия", поливането на дървото от детето от „Жертвоприношение". Въздействащи са и кадрите от „Иваново детство" и „Андрей Рубльов". И още – вълнуващо звучат стиховете на Арсений Тарковски, изиграл важна роля във формирането на сина му. Те са не влезлите в „Огледало". В своите 7½ филма (така е озаглавена проникновената книга за Тарковски на Майя Туровска, а преводът на дипломната му работа „Валяк и цигулка" бе сбъркан) Тарковски изследва катаклизмите на човешкото съзнание (и подсъзнание) в разривните му връзки с действителността – реална, фантастична и духовна. Особено място при Тарковски заема времето – като физическа и имагинерна величина, като сън, спомен, представа, живот; като пропуск и наваксване, като комплекс и любов, като смърт и безсмъртие... Както пише, „Историята още не е Времето. Също и еволюцията. Те са последователности. А Времето е състояние. Пламък, в който живее саламандърът на човешката душа... Нито едно изкуство не може да се сравни с кинематографа заради онази сила, точност и суровост, с които той предава усещането за факта и за фактурата, които живеят и се променят във времето, затова много ме дразнят претенциите на сегашното „поетично кино", които ни отделят от факта, от реализма на времето, пораждат маниерност и неестественост".

Не исках да свършва този филм. Синът е съумял да предаде философията на бащата. Във филма Тарковски много говори за Бог. За мнозина самият той е бог.

Геновева Димитрова

Крешендо декрешендо

Божанов и Русев в класически контекст

Фестивал Пиано Екстраваганца - Светлин Русев (цигулка) и Евгени Божанов (пиано). В програмата: Соната за пиано и цигулка в си бемол мажор К 454 (Моцарт), Соната за пиано и цигулка в ми бемол мажор, оп. 12 № 3 (Бетовен) и Соната за цигулка и пиано, оп. 1 (Владигеров). Зала „България", 23 ноември 2019 г.

За първи път се появиха като дуо преди 3 години в Пловдив и оттогава техните концерти-рецитали станаха ежегодни – в Русе, във Варна... Сега и в София. Забележително преживяване бе тяхната френска програма в Русе на миналогодишния фестивал „Мартенски музикални дни", а няколко месеца по-късно, на „Варненско лято", участваха в проекта „Бетовенови сонати", организиран от Минчо Минчев с известни български цигулари и пианисти. За рецитала си в София Светлин Русев и Евгени Божанов продължиха класическата линия със сонати за *пиано и цигулка* от Моцарт и Бетовен, а със сонатата за *цигулка и пиано* на Владигеров, впрочем, много рядко изпълнявана у нас, разшириха репертоарната територия в честването на 120-годишнината на българския класик.

Гордо Ларго нарича бавното въведение към първата част на Моцартовата соната изследователят му Алфред Айнщайн. Божанов и Русев го мислят по-различно, в по-активно темпо, загледано в алегрото и подготвящо шеметната скорост, в която го мислят. В тази темпова конфигурация пропорциите в драматургичното развитие бяха безупречно спазени, но и с усещане за неограничена свобода по отношение на разбирането за класичност в характера на фразата. Музикалната история ни казва, че Моцарт е писал тази соната за една виртуозна цигуларка, но за концерта бил готов само с нейната партия. Своята свирил в момента, импровизирайки, сложил бял лист на пюпитъра. Клавирната партия е водеща в драматургията на творбата, а композиторът я е наситил с импровизационни елементи, което Евгени Божанов използва великолепно, за да намагнетизира с импулси развитието, а цигулката на Русев щедро отразяваше и продължаваше идеите във фразата. Имаше неочаквани приятни „премеждия" в логиката на фразата, които провокираха слуха и в същото време добавяха нови възможности за прочит в христоматийните текстове. Много ми допадна думата „трилър", използвана от друг професионален слушател като определение за внезапните, неочаквани драматургични обрати, с които Евгени Божанов зареждаше сякаш наново смисъла на творбата.

Бавната част бе съкровен диалог, размисъл в матови тонове. Времето като че бе спряло, заслушано в откровения инструментален шепот, който разказва тъгата. С финалното рондо върнаха дивертиментохарактера, наситен с интензивност и енергия.

В Третата Бетовенова соната, където пианото отново „задава интригата", Божанов ни припомни колко безкраен може да бъде процесът на „взривяване" на една творба в нейния прочит. Искам отново да чуя неговото провеждане на темата във втората част и после бълбукащия му коментар при повторното ѝ провеждане от цигулката – елемент, който при много големи пианисти се приема просто като акомпанимент.

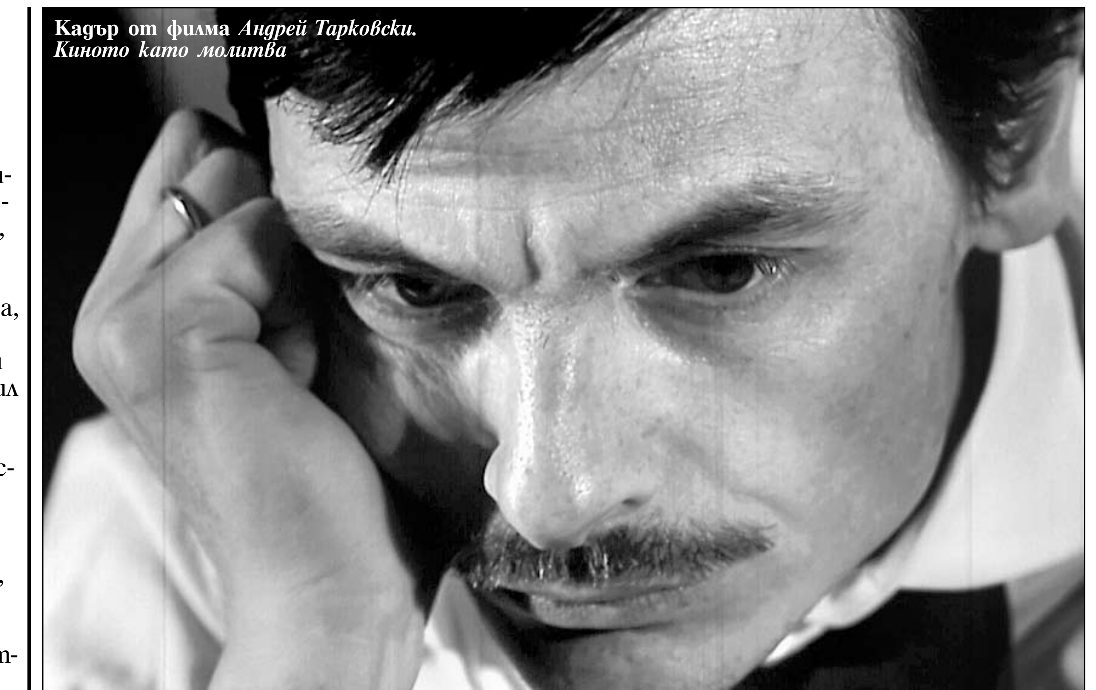
Божанов „работи" непрекъснато с темброво и динамично въображение, като за това има безкраен ресурс (припомням само чудовищния интензитет на най-тихите пианисими, които съм чувала на този роял). Нищо не е такова, каквото се знае, каквото е установено от нотния текст и каквото навикът изисква в процеса на слушане. И въпреки това, стилът не се нарушава, просто се извисява по различен начин. Мисля, че Светлин Русев просто се наслаждаваше на възможността да участва в тоновото приключение, щедро предложено от Божанов. Както и публиката, впрочем.

Панчо Владигеров е 15-годишен, когато пише Сонатата за цигулка и пиано (ре мажор), която определя за свой първи опус, въпреки съществуването на една по-ранна, фа мажорна композиция в жанра, която композиторът включва към детските си опуси и писмено е забранил да се изпълнява. А опус 1, която завърши концерта на Русев и Божанов, е посветена на много известния цигулар Анри Марто, учител на Любен Владигеров. Историята е, че двамата Владигерови изпълняват сонатата в дома на Марто в присъствието на цигуларя Бронислав Хуберман, на композитора Ернст Дохнани и на пианиста Фредерик Ламонд. Марто много харесва посветената му творба и я изпълнява на свои концерти.

Това е музика, която завладява с романтична чувствителност, с усещането за безпределност в процеса на изграждане, в който Владигеров сякаш вгражда духа на Рахманинов в строежа на класическата форма. Страстно и еуфорично прозвуча първата ѝ част, означена ажитато, която двамата прекрасни изпълнители изваяха без колебание и със звуково въодушевление. Втората, кантиленно наситена част обагриха деликатно с красиво темброво преплитане, за да преминат в неудържимата танцова игра на третата част, изляла в своята завършеност.

Сигурна съм, че в следващи представяния на творбата двамата ще влагат още идеи, вдъхновени от безкрайния им инструментален заряд.

Екатерина Дочева

Кадър от филма ***Андрей Тарковски. Киното като молитва***

Мрежа/паяжина

С надежда за по-светъл свят[1] | .org

В края на миналата седмица организацията Интернет общество (ISOC) обяви, че е продала правата върху един от най-популярните и стари домейни в интернет - некомерсиалния .org, на частната акционерна компания Ethos Capital и че през първото тримесечие на идната година сделката трябва да е приключила. Това дойде като гръм от ясно небе, защото ISOC доскоро бе считана за върл противник на комерсиализацията на мрежата и поддръжник на инженерната култура, направила съвременния интернет възможен. Това, както и секретността, обграждаща сделката (неназована сума с неясен произход, платена от фирма, за която никой нищо не знае), съживиха несекващия спор за начина, по който се управлява Интернет.

В Интернет има над 10 милиона адреса с наставката „org" и откакто съществуват (първият е регистриран през 1985 г.), те винаги са функционирали на нестопанска основа. Това е превърнало домейна в синоним на свободата и независимостта. „И ето че сега, за една нощ и без предупреждение, тази ситуация се промени", писа The Register по повода, като отбеляза, че заслугата за това е на две организации - Регистъра на обществени интереси (PIR), който управлява .org домейна от 2003 г. насам и който отхвърли некомерсиалния му статут, и ISOC, чието е решението за продажба.

"По отношение на взимането на решения, бордовете и екипите на изпълнителния мениджмънт на ISOC и PIR бяха тясно въвлечени и решени да се премине към действие" – така са заявили съучастничеството си двете организации в становище, предоставено на The Register.

Но предателството на ISOC е само част от проблема - The Register насочва вниманието и към загадъчния купувач. ISOC нарича Ethos Capital „силен стратегически партньор, който разбира тънкостите на индустрията на домейни", само дето до момента на сделката никой в интернет средите не е и чувал за Ethos Capital. Името на домейна, което понастоящем се използва от компанията, е било регистрирано от Фади Чехаде в щата Делауеър на 14 май, ден, след като ICANN обяви вдигането на ценовите ограничения над .org. Фади Чехаде е бившият изпълнителен директор на ICANN, организацията, призвана да ръководи системата за имена на домейни и да възлага договорите за управлението на регистрите. Помним го с това, че именно под неговото управление пространството от имена на интернет домейни взривоопасно се разшири и се комерсиализира. Но Чехаде не е част от Ethos. Кои са Ethos тогава?

Проверката на The Register сочи за основател и изпълнителен директор на компанията Ерик Брукс, който е мениджър и няма никакъв опит в технологиите и домейн-индустрията, камо ли да „разбира тънкостите" ѝ. Другата е някоя си Нора Абусита-Оури, присъединила се към Ethos миналия месец. Общото между тези двамата, пише The Register, е... Фади Чехаде.

Политиката на ICANN винаги е била критикувана, но никога чак толкова яростно и масово, както сега – премахването на ограниченията на цените над .org предизвика 3200 коментара в сравнение с обичайните петдесетина по други поводи. И 98% от тях са отрицателни, поне според The Register. Дори организации, приближени на ICANN, като Разширеният консултативен комитет (ALAC) и Некомерсиалната заинтересована група (NCSG), изразиха загриженост относно рисковете от промяната в статута на .org и от начина, по който се е взело решението за продажба, напълно в противоречие с мерките за отчетност. ISOC отрича масовостта на недоволството и се опитва да представи споразумението, уреждано от ICANN, за резултат от дълго и сериозно обсъждане. Обсъждане обаче не е имало - решението е взето от персонала на организацията, не от нейния съвет. Не е правен и икономически анализ на промяната, въпреки очевидната ѝ несъстоятелност и въпреки че засяга големи групи хора. ISOC просто е качила договора на сайта си в същия ден, в който е влязъл в сила.

„За" промяната са се обявили само малцината финансово заинтересовани от нея – една нова Фондация за интернет общество, създадена от ISOC през февруари 2019 г., която се очаква да е главният бенефициер на сделката, сключена с Ethos Capital, подробностите за която все още не се знаят.

Райна Маркова

1 *...for hope for a brighter world...* **- част от логото на Регистъра на публичните интереси (PIR)**

Златен ритон

От 29 ноември до 6 декември в Пловдив се провежда 24. Фестивал на българското документално и анимационно кино „Златен ритон".

Тъй като миналата година не се състоя, сега са натрупани 76 филма.

В осемте фестивални дни за двете големи награди "Златен ритон" ще се борят 56 филма, голямата част от които са произведени с подкрепата на Националния филмов център. В програмата „Открити хоризонти" са включени още 20 нови заглавия, създадени след предишното издание на фестивала, а четири филма на автори, които ни напуснаха през тази година, ще ни напомнят за тях.

Председател на петчленното жури е режисьорът Светослав Стоянов, чийто дебютен филм „Последните черноморски пирати" е носител на голямата награда „Златен ритон". Членове са художникът Ангел Гешев, работил 23 години в Китай, основател на галерията „Арсенал на изкуството" в Пловдив, режисьорката Мария Аверина с награда за дебют на „Златен ритон" 2017, аниматорът и режисьор Велислава Господинова, носител на много престижни награди за авторските си филми „Фарът", „Кръвта" и „Жар птица", и проф. Надежда Маринчевска, кинокритик и изследовател.

Организатор на събитието е ИА Национален филмов център със съдействието на Министерството на културата, Община Пловдив и в партньорство с Българската национална телевизия.

К

Упражнение по портрет в курс по фотография

Съмнявам се в невинността. Тежките ми съмнения са от показаното в изложбата **„Отделени"** с автор **Васил Абаджиев**, представена в залата на Софийска градска художествена галерия.

На страницата на галерията се казва: „Изложбата „Отделени" със средствата на фотографията изследва проблемите на отчуждението и самотата в модерното общество."

Основната задача на изложбата е да интерпретира отчуждението и самотата. Интересна тема. От векове нейни варианти стоят на културната маса и къде с перо, къде с четка се чегърта и добавя нова страница, изречение и образ. Вечните теми нямат начало и край, защото тогава няма да са вечни. И понеже са „и непреходни", от заиграването с тях много често остава само играта и технологията на „как". Смисълът на „какво" и „защо" бяга.

Спринтьорски техники са налични и в изложбата „Отделени". Разбираме, че е фотография, виждаме, че има глави - някои познати, други - не, налична е компетенцията за изказ. И..?

И стигаме до модерното общество. Въпросът за модерността предпоставя полярност, различимост между пред- и след-. Това отново е въпрос поне на няколко века и питането над модерността, според Мишел Фуко, е, че "дискурсът трябва да се заеме със своята актуалност".[1]

Актуалността в изложбата „Отделени" е единствено в средството за третиране на дискурса и това се оказва ефимерният фотографски образ. И точно тук ще си позволя да използвам думата критика. Критика не само като съждение за грешките, но и в нейния старонемски етимологичен смисъл на подобряване, усъвършенстване. И докато сме на етимологична вълна, нека си припомним и значението на думата фотография: рисуване със светлина.

Във фотоизложбата на Васил Абаджиев няма рисуване, има ползване на светлинен източник за проявяването на образ и внушения.

Светлинната схема е ясна: горно, леко странично осветление (видимо в зеницата на окото), фонът е плътно черен (няма заден план), глава в средата на квадратен кадър с видими физически белези като пори, бръчки, косми. Изброеното дотук действа драматично, театърът на живота е претворен, има антракт – поставяне на откъси-късове от формата-глава и празното на черното, има и видео в същата стилистика, но... финалът е отворен. Кой не е разбрал „идеята за изолация, безпомощност и страх от бъдещето"?

Следва да разберем използваната техника: обектив с отворена бленда и почти детска радост от дълбочината на рязкост, където върхът на носа и очертанието на ушите се губят за сметка на фактурата на лицето. Няма бокета – този факт е достоен за аплодисменти. Техниката всъщност не е от голямо значение, защото, както казва Ман Рей, някой пита ли писателя на каква пишеща машина работи?

И резултатът е упражнение по портрет в курс по фотография. Там заиграването с патоса на всичко казано дотук е допустимо. Но все още има и трябва да се разберат разни неща, а едното от тях е: какво е портретът, какво е фотографският портрет?

Дали е това, което казва отново анонсът към изложбата: „портрети, в които лицата се разслояват на собствените си проекции..."?

Тук ще хвърля бърз исторически поглед към викторианска Англия, за да отбележа гигантите във фотографията, от които не само трябва да се учим, като Джулия Маргерит Камерън (1815-1879), Луис Карол (1832-1898), Оскар Рейландер (1813-1875), лейди Клементина Хаурдън (1822-1865) и шотландеца Дейвид Октавиъс Хил (1802-1870). Пресичаме Ламанша и на балон лети французинът Надар (1820-1910) в компанията на Сара Бернар. В Германия Аугуст Зандер документира социологическо проучване в началото на XX век. В Америка Едуард Стайхен (1879-1973) снима холивудските звезди Грета Гарбо и Глория Суонсън, а Юсуф Карш (1908-2002) е толкова велик в студиото, че един журналист написал: *когато известните започнат да мислят за безсмъртието си, те викат Юсуф Карш.* И вече по-познатите Ървинг Пен, Ричард Ейвидън, Даян Арбъс, а изложби на Пиер Гонар, Хелмут Нютън и Мери Елън Марк сме гледали в България. Все още се надяваме Ани Лайбовиц да ни посети. Трябва да спомена и фотографа Мартин Шьолер със серията му "Close Up" – популярна в мрежата серия с портрети на известни личности в много близък план, в която ще се открие и едно от вдъхновенията за „Отделени" на Васил Абаджиев.

Европейските постижения във фотографския портрет може да продължат с онлайн преглед на наградите в лондонската Национална галерия по портрет. Неолибералната вълна и там пробутва коректни клишета, но фотографското майсторство е винаги налице. А защо да не си припомним фотоизложбата на поппевеца Браян Адамс преди три години в София. Ето няколко примера: портрет на Бен Кингсли и двукадров театър на психосеанс; портрет на Хелмут Бергер – и да не знаеш кой е (любим и актьор на режисьора Лукино Висконти), виждаш, удря те диаболичната съблазън на раздвоеното му същество; а някой да не е усетил самотата в приведения гръб на Мики Рурк в коридора на хотел? – и да, не виждаме лицето му. След тази изложба, вече навън, загледана в стъклените отражения на града („огледалото не интерпретира обекта... огледалото казва истината до една нечовешка степен"[2]), задължително се усъмняваш в собствените си претенции към натискането на спусъка. И задължението да се смирим.

И като става въпрос за портретна фотография, ще спомена един друг Васил – Васил Танев, фотограф на прегорелия sofialive. В първите години на сайта Васил носеше неголяма раница, с която разнасяше една лампа, един статив, апарат и обективи. В неговите портрети на случайни хора, знаменитости и не толкова, пак в зеницата на окото се вижда проста светлинна схема с едно осветително тяло, има я и дълбочината на рязкост, но, странно, има и нещо от онова, за което пише Аристотел в „За душата" - „същността на определено тяло".

„Фотографията може да лъже" – заявява Умберто Еко в „Семиотика и философия на езика", защото „експонираната плака е отпечатък, следа", която превръща светлинните лъчи в друга материя. Независимо кой е на снимката – приятел или напълно непознат – портретът, дори преекспониран с концептуални претенции, е зрителна измама. На фотографския лист е винаги Другият.

Моделите на Васил Абаджиев в „Отделени" обаче играят „другия", заблуждаващо подредени в еднаквата дреха на (не)изключителност. На фона на въплътената „тревожност и самота", зрителят, ех, зрителят, какво му остава, освен, възвисявайки се в нищожност и нищета, да облече сивия шлифер на несвободата си и с посредствения си номер да потърси „повече близост и съпричастност в съвременния свят". В прекрасния нов свят.

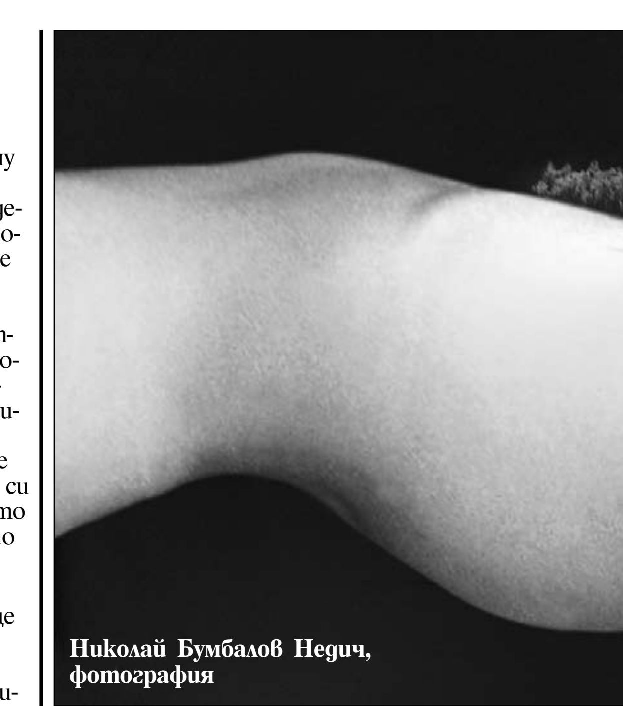
Но да се върна към определенията на фотографията, която – да, е двуизмерно изкуство, но това не е извинение да се правят плоски портрети. Фотографията е невъзможна (дали?) без светлина, но наличието на светлосянка не е извинение за липсата на дълбочина.

Портретът е виси пилотаж, повтаряше всяка седмица в София един главен редактор. Изложбата „Отделени" на Васил Абаджиев в СГХГ е обиколка на полигон преди изпит пред КАТ.

Галя Йотова

1 **„Управлението на себе си и на другите", Мишел Фуко, София, изд. „Критика и хуманизъм"**

2 **„Семиотика и философия на езика", Умберто Еко, София, изд. „Наука и изкуство", 1993**

Николай Бумбалов Недич, фотография

Петък рано утрин

За кого бие камбаната: промени в Закона за радио и телевизия

Емил Кошлуков, директор на БНТ, поиска среща за промени в Закона за радио и телевизия (ЗРТ). На срещата бе придадена легитимност от председателя на Комисията по култура и медиите в НС Вежди Рашидов. Около този закон и поредните промени, които се готвят, има няколко мита.

Първият мит е, че промените трябвало да са „спешни". Още от 2013 г. обаче променянето е все така много важно и все така много наложително, но без оня елемент на „спешност", за който чуваме. Депутатите доказаха, че дори когато управлението на БНТ увисне без проведен конкурс след втория мандат на Вяра Анкова, тя може да бъде вградена като една директорска сянка в спешната промяна на онази част от закона, с която Народното събрание удължи с още една година мандата ѝ. За какво тогава е цялото писане на програми, разиграване на конкурси, на прослушвания и събеседвания, като независимата медия пак се оказва зависима от властта?

Вторият мит около тези толкова належащи промени е, че законът от 1998 г. е остарял и не отговаря на медийната реалност. Ако се вгледаме в тоя вехт ЗРТ, ще видим, че той е закърпван многократно, особено през 2010 година, и никак даже не е оставен на спокойствие да си старее. Въпросът е обаче дали промените доведоха до подобряване на качеството на предлаганите аудиовизуални услуги или направиха легални практики, които и преди си съществуваха?

Колкото и да е странно, напоследък законът от 1998-а е много по-подходящ за днешната ситуация, в която все повече държави от Централна и Източна Европа връщат властта на държавата в медиите. А законът от 1998 г. работеше най-вече за разбиването на монопола на държавата и освобождаването на място за медийния бизнес. Така че, бъдещите промени в закона ще е добре да са в посока, която предполага по-малко държава в управлението на обществените медии и в политиката на частните медии. Дали в комисията обсъждат предложения за модела на финансиране, който да не е сегашният - държавно финансираната обществена медия? Промените в закона за радио и телевизия трябва да са в интерес на обществото, а не в интерес на генералните директори.

В момента два са ясните въпроси, които се обсъждат в комисията: дефицита на БНТ, за който Кошлуков обяви, че е 70 млн. лв. до 2020 г., и увеличаването от 3 на 5 години на мандата на генералните директори.

А всъщност, трябва да има промяна в закона, която да разписва ясна процедура за търсене на отговорност при непрофесионално справяне с бюджета и трупане на дефицит. Това, което се случва в момента в БНТ, прилича на финансова пирамида. Казвам, че *прилича*, а не че е. Един директор блокира бюджета на БНТ и оставя телевизията с 15 млн. дефицит. Тръгва си (по други причини) и никой не го пита как ще бъдат възстановени тези пари.

Следващият директор знае, че ще управлява телевизия с дефицит. По време на обсъжданията той почти удвоява сумата, която липсва. До края на 2019 г. сумата вече е 70 млн. – като е планиран дефицит.

Достатъчно е да има кой да носи на срам.

Преди да узаконят петте години мандат, е редно министърът на финансите и шефът на парламентарна комисия да дадат отговор на следните въпроси:

- Защо БНТ има проблем в бюджета си заради таксата, която заплаща на фирмата, която остана единственият мултиплекс у нас?
- Каква е ефективността на този вид „цифровизация"?
- Чия е тази фирма и защо от бюджета на финансираната държавно телевизия пари се преливат в тази фирма?
- Защо останаха незначителен брой канали на този мултиплекс, след като смисълът беше да има многообразие от програми?
- Какъв социален ефект има цифровизацията? За кого е важна тя?

Защото иначе БНТ започва да прилича на финансова пирамида – един прави дефицита, другият договаря обличането му в обществено приемлива форма. А БНТ не е финансова пирамида. БНТ работи с най-важното – доверието. В момента по БНТ почти няма предавания за различните групи от обществото, няма детски предавания, слабо, едва-едва можем да говорим за развитие на културни предавания (по-скоро, защото на фона на другите телевизии това, което виждаме, ни се струва почти култура).

Журналистиката в обществените програми се прави с пари. А парите, които ще влязат в БНТ при увеличен бюджет, ще отидат отново към външни фирми.

Лошото управление на Емил Кошлуков води до свалени предавания и нито едно ново, добре развиващо се журналистическо предаване; до демотивирани журналисти и опити на парче.

Може би митовете около ЗРТ имат значение, но освен нов закон, нужна е поне малко идея какво искаме да предложим на онзи, който все още има нужда от обществени медии.

Жана Попова

Марис Янсонс

In memoriam

Марис Янсонс (14 януари 1943, Рига – 30 ноември 2019, Петербург) бе един от най-успешните диригенти на нашето време. Диригентският му път сякаш бе предопределен в семейството. Баща му бе забележителният диригент на Ленинградската филхармония Арвид Янсонс и тази среда естествено оказва своето влияние.

Впечатляващата му диригентска кариера започва от Ленинградската филхармония, където е асистент-диригент. През 1979 година е назначен за музикален директор на филхармонията в Осло. На този пост той остава до 2000 година, като го съчетава с постоянни ангажименти като шеф на Питсбъргския симфоничен оркестър и постоянен гост-диригент на Лондонския симфоничен оркестър. Следват позициите на шеф-диригент на оркестър Концертгебау – Амстердам, и на Баварския радиооркестър. Договорът му с този състав изтичаше през 2024 година.

Янсонс бе изключително импулсивен и експресивен диригент, който работеше до пълно изчерпване. Скоростта и интензивността на неговия живот довеждат още през 1996 година до масивен инфаркт, който едва не го убива. Спасен е от лекарите. Но по-късно следват още няколко инфаркта, с които се справя и продължава да работи.

Имаше богат репертоар, но предпочиташе музиката на Бетовен, Рихард Щраус, Малер, Брукнер. Получава „Грами" за записа си на Тринайсета симфония от Шостакович. Носител е на много награди, радваше се на признанието на целия музикален свят.

Софийската концертна публика се срещна с Марис Янсонс заедно с Баварския радиооркестър през април 2009 година, когато в зала „България" се чу едно невероятно, наситено с типичен баварски хумор, изпълнение на сюитата „Кавалерът на розата", подклаждано и насочвано от Янсонс с енергия и плам. Беше щастливо преживяване за всеки, свързан с класическата музикална култура.

А музикалният свят загуби един от най-възторжените и целенасочени диригенти, който допринесе за облика на много от големите оркестрови състави в Европа.

Поклон пред паметта му!

К

Образи и безобразия

Преди Десети ноември фотографията у нас беше нещо като „идеологическа Ривиера", където можеше да отдъхваш от принудите, присъщи повече или помалко за другите изкуства. Вероятно защото „там, горе" не гледаха на нея точно като на изкуство и въобще не я взимаха много на сериозно, трудно я допускаха до музеите и галериите и затова не виждаха особен смисъл да организират създателите ѝ в творчески съюз, да им поставят задачи и да им налагат йерархии. Но за сметка на това, ги оставяха да се разхождат безгрижно с по някое западно списание под мишница из маргиналиите на културата и да общуват свободно помежду си. Лишени от широка публика, почести и знания, и най-изявените професионалисти сред тях запазваха социалния си статут на фотолюбители, които трябваше да си вадят хляба с нещо друго. Ако пък беше с фотография, тя трябваше да е далеч от личните им предпочитания и вкус, можеха да получат пари за нея, само когато влизаха в охраняваната територия на пропагандата или в строго приложната сфера, където друг ти казва какво и как да снимаш.

Фотоизкуството, което дори избягваха да наричат така, а определяха с мъглявия етикет „творческа фотография", тогава беше занимание на прага между публичния и частния свят и можеше да намери форми на култура легитимация само в камерната среда на собствените си автори. Националната култура не беше в състояние да идентифицира постиженията му, да открие мястото му сред останалите изкуства, да предложи естетически канон, който да се основава на традицията му, чието начало е в родния модернизъм от началото на XX век. Така в края на XX век всяка фотография, която не пропагандираше и не регистрираше, се разчиташе като експеримент, но не в смисъла на авангард – като целенасочено отклонение от художествените инерции, а като нещо недоказано, неясно, незавършено... Фотоизкуството с някаква подозрителност, останала от XIX век, се приемаше за експеримент с изкуството, за опит да се влезе в историята му през „задния вход". Тази културна ситуация, за която цялото фотоизкуство е експеримент, се виждаше от „обратната страна" – в салона за експериментална фотография „Стилб", създаден в града на българските модернисти Ямбол през 80-те години на XX век, където можеше да се озове всяка художествена фотография, дори да е класически натюрморт или пейзаж.

Един от първите носители на наградата „Стилб" е ямболският фотограф и художник по образование **Николай Бумбалов Недич**, който сега, близо 40 години по-късно, има изложба в София – в **хотел „Арена Ди Сердика"**, наречена **„NO STYLE"**. Самопризнанието за отсъствие на стил, всъщност, е заявка за експериментиране с различни стилове и техники, но и повече от това – той самоотвержено се хвърля в експерименти с всякакви жанрове, подходи и риторики във фотоизкуството. Казвам „експерименти", защото картината, която изграждат работите му, подредени една до друга, е мостра за онова време, когато експерименталната фотография и художествена фотография съвпадаха. И напомняне, че то може и да не е напълно отминало.

Георги Лозанов

Манифест на Сардините

Манифестът на сардините е писменият документ на спонтанното гражданско движение Сардините. Ето и неговата съвсем кратка и нова история: четирима приятели, начело с трийсетгодишния Матия Сантони, в една безсънна нощ обмислят как могат да се противопоставят на популистката и фашизоидна партия „Лига“ на Матео Салвини, планиращ точно по това време посещение в града им, Болоня, по повод на предстоящите местни избори. Техният призив за мълчаливо събиране на площада получава огромен отклик и това е началото – така се ражда гражданското движение Сардините на 14 ноември 2019. То бързо се превръща във вълна, заливаща площадите на Модена, Палермо, Генуа, Падуа, Торино, Ню Йорк и Белгия за буквално броени дни.

Това първо ясно и категорично противопоставяне на едно ново поколение в Европа заслужава особен и внимателен интерес. То има увереността да каже „Стига!“ на словесното насилие, расизма, антисемитизма, пренебрегването на фактите и буквално лъжите в политиката, незачитането на политическите опоненти, осмиването на демократичните институции и на ценностите на демокрацията, злоупотребите с властта, употребата на религиозните символи с инструментални цели (присъстващо като неделима част от политическата реторика на „Лига“ и нейният лидер Салвини). Напомням на българския читател, че отминалото лято същият този лидер през един топъл августовски ден премести Министерството на вътрешните работи на Италия на плажа, показваше се през ден по бански в националните новинарски емисии и след няколко коктейла „мохито“ поиска „абсолютна власт“ (pieni poteri). Това политическо безочие му струваше падането на правителството, отстраняването му от поста министър на вътрешните работи и временното му неутрализиране. Партията на същия този лидер обаче днес би спечелила изборите в Италия, въпреки изнасяните факти за нарушаване на правата на човека, антисемитската му реторика и многобройните скандали за корупция, както и доказани връзки с руски олигарси – въпроси, които Салвини предпочита да отбягва.

Нареклите себе си „сардини“ отказват да приемат това за нормално и да продължават да мълчат. Подобни тенденции на най-сетне надигащото се противопоставяне на днешната фашизоидност започват да се очертават на много места по света. Но манифестът на Сардините е първият документ, показващ, че демокрациите в Европа имат живи антитела и че тези антитела могат да бъдат задействани именно, когато преборим страха и безразличието си и разчитаме на интелигентността. Площадите на Италия за няколко дни започнаха да се превръщат отново в сърце на гражданското самосъзнание и битката за ценности. Това не е индивидуалният глас за „магическо“ разрешаване на проблемите на обществата ни, а гласът на хора с отношение към онова, което се нарича общо благо. Сардините показаха за броени дни, че една пробудена гражданска съвест на цяла нация повече не може да остава безразлична при рушенето на общия дом. „Нарисувай ми сардина!“

Добре дошли в открито море! **(манифест)**

Скъпи популисти, осъзнахте ли го? Угощението свърши.

Твърде дълго обтягахте кордата на чувствата ни. Обтегнахте я прекалено и тя се скъса. Години наред ни затрупвате с лъжи и омраза, нас и съгражданите ни: смесвате истината с лъжите, представяйки света по най-изгодния за вас начин. Употребихте нашето доверие, страховете и трудностите ни, за да отвличате вниманието ни. Избрахте да потопите политическите съдържания в океана на празната комуникация. От някогашните съдържания не остана нищо.

Твърде дълго ви позволихме да го правите.

Твърде дълго се надсмивате над сериозните теми с единствена цел да опазите себе си, е, ето че всичко отива на вятъра.

Твърде дълго поощрявате най-верните си последователи да мразят, да хулят и да съсипват живота на хората в мрежата.

Твърде дълго ви оставихме с картбланш, защото бяхме учудени, смаяни, ужасени от това колко ниско може да паднете.

Но сега се пробуждаме. И единствените, които трябва да се страхуват, сте вие. Излязохме на площада, погледнахме се в очите, преброихме се. Това беше чиста енергия. Знаете ли какво осъзнахме? Достатъчно е да се огледаме наоколо, за да открием, че сме многобройни и много по-силни от вас.

Ние сме народ от нормални хора, от всички възрасти: обичаме домовете и семействата си, работим усърдно, участваме в благотворителни инициативи, спортуваме, работим в свободното си време. Ние се стараем и залагаме сърцата си, за да помогнем на другите, както и когато можем. Обичаме забавните неща, красотата, ненасилието (словесно и физическо), творчеството, изслушването.

Все още вярваме в политиката и в политиците с главно П. В онези, които, въпреки грешките си, се опитват да не мислят за собствения си интерес, преди да помислят за интереса на всички останали. Малко са останалите, но ги има. И ще се върнем да ги окуражаваме, като им казваме: „Благодарим ви!“

Няма от какво да трябва да ни освобождавате, ние сме тези, които трябва да се освободят от вашето потискащо, вездесъщо присъствие, започвайки от мрежата. И ние вече го правим. Защото именно благодарение на нашите бащи, майки, баби и дядовци имате право и свобода на словото, но нямате права над свободата на тези, които ви слушат.

Стотици хиляди сме и сме готови да ви кажем „Стига!“. Ще го направим в домовете си, на площадите, в социалните мрежи. Ще споделяме това съобщение, докато не ви причиним морска болест. Защото сме хората, които ще се жертват, за да убеждават съседи, роднини и приятели, че от много отдавна ги лъжете. И бъдете сигурни, че ще ги убедим.

Влязохте прекалено надълбоко в мътните води от безопасното си пристанище. Но ние сме свободни сардини и сега ще ни откривате навсякъде. Добре дошли в открито море!

Очевидно е, че мисленето предизвиква дразнене, дори мислещият да остава безмълвен като риба. В действителност, той е риба. И като риба е трудно да бъде уловен и да му се попречи, защото морето го закриля. А колко просторно и дълбоко е морето!

Подписано: ***6000 сардини***

Превод и бележка: **Снежанка Михайлова**

Пиша на *китски*

Жан Портанте (1950, Люксембург) е поет, романист, преводач и сценарист. У нас той беше преведен в том от **Цвета Софрониева** (*Алтера*, 2009). Жан Портанте ще бъде гост на седмия **Софийски международен литературен фестивал**. Срещата с него ще бъде на 13 декември, петък, между 18 и 19 ч. на сцената на Мраморното фоайе в НДК.

Разговор с Жан Портанте

- Вашата българска книга носи заглавието "Точки". Какво е точката за вас, когато според стихотворенията ви няма начална точка, няма опорна точка, няма пресечна точка, няма гледна точка - и в крайна сметка, няма точка? Тъгувате за нея? Или се чувствате облекчен от нейната липса?

- Оригиналното заглавие на френски е „Точка“. Но тази дума е многозначна. Тя казва нещо и неговото противоположно. Защото на френски има три думи „точка“. Има „точка“, която се слага в края на изречението. Или многоточие. След това има точка, която е част от линия. Оттам водят началото си изрази, като „начална точка“ или „точка на пресичане“. И накрая, още една точка, която изтрива всичко това. Тя е частица, която подсилва отрицанието и се използва като синоним на „не“. Може да се каже „не идвам и точка“ в смисъл на „няма да дойда“. В този смисъл, „начална точка“ е равно на „няма начало“. Значи, пишейки „начална точка“, пиша едновременно, че има и че няма начало. „Точка“ е дума, която изтрива сама себе си. Цялата ми поезия се основава върху онова, което съм нарекъл „Изработвания“. Това е съставна дума, неологизъм, съставен от „изтривам“ и „обработвам“. Не знам дали на български съществува съответствие. Думата „точка“ е една „изтработена“ дума.

- Ако имахте възможността да се срещнете с Пол Синяк или с Жорж Сьора, първомайсторите на поантилизма, за какво бихте разговаряли или спорили?

- Сьора довежда импресионизма до последната му възможност. При него вече няма мазки, както при Моне, които да се наслагват и да създават цвета, а точки. Оттам нататък не съществува възможно продължение на фигуративното изкуство. И тогава изкуството логично стига до абстракцията. Завладяващо. През 1918 г. това довежда до прословутия "бял квадрат върху бял квадрат" на Малевич. Тоест, до изличаване. И изтработване. Докато се изработва един квадрат, той изтрива друг. Затова единият въпрос, който бих задал на Сьора и на поантилистите, би бил: „Знаехте ли, че водите изкуството към неговото изтработване?"

- Дали в съзнанието ви се състезават езиците, на които се ражда едно ваше стихотворение? Кой е победителят с "уста, пълна с кръвта на завоюваните думи"?

- Майчиният ми език е италианският. Син съм на емигранти. Но когато започнах да пиша, този език не присъстваше, тъй като училището беше вложило в устата ми други езици. Френски и немски. Такава е действителността в Люксембург. Съществува и люксембургски, източнофранконски говор, използван в ежедневието, но малко застъпен в училище. Докато учех, за италианския нямаше място. Тъй че започнах да пиша на един от двата училищни езика, на френски. Вероятно поради близостта му с италианския. Но много скоро си дадох сметка, че това не е моят език. Също както си дадох сметка, че първия си език, италианския, разбира се, можех да говоря, но никога не се бях учил да пиша на него. Какво прави човек, когато разполага с един език, който не желае, и друг, който не е наличен? Създава нов. Идеята ми дойде от един детски спомен: споменът за един кит, който гостува в Люксембург през 1953 г., когато бях на три. Бях забравил този кит, но един ден той внезапно изникна в паметта ми. И сякаш ми даде рецепта за писане. Всъщност, китът, преди да стане водното животно, което познаваме, е живеел на сушата. Като куче, което в даден момент решава да „емигрира” във водата. Малко като моята история, нали съм „емигрант”. Та, веднъж влязъл във водата, той е трябвало да се адаптира и е започнал да се видоизменя. Например, краката му са се превърнали в плавници. Както аз се адаптирах, като възприех френския. Но в процеса на видоизменяне, той е пропуснал да промени нещо много важно в себе си: белите дробове. Запазил ги. Това е доста обременяващо, тъй като белите дробове не позволяват на кита да живее във водата. Тогава се запитах защо ли ги е запазил. И единственият отговор беше, че не е пожелал да пожертва така ценния орган от предишния си живот. Всичко пожертвал, но не и това. Приел формата на риба, но скрил дробовете в себе си. И тогава се запитах кой ли е органът от моя предишен живот, който не съм готов да пожертвам, и попаднах на италианския език. Тъй че, реших като кита да скрия италианския език във френския. И сега пиша на френски, но езикът ми диша на италиански. Нарекох това „китски език”. Пиша на китски. И за да стигнем до „победените думи”, които споменахте, ето ги, това са думите отпреди, които се крият в днешните. Но са и думите на днешния език, на който му е трудно да оцелее със скрития в него дроб от предишния език.

- Голяма или малка е литературата на Люксембург?

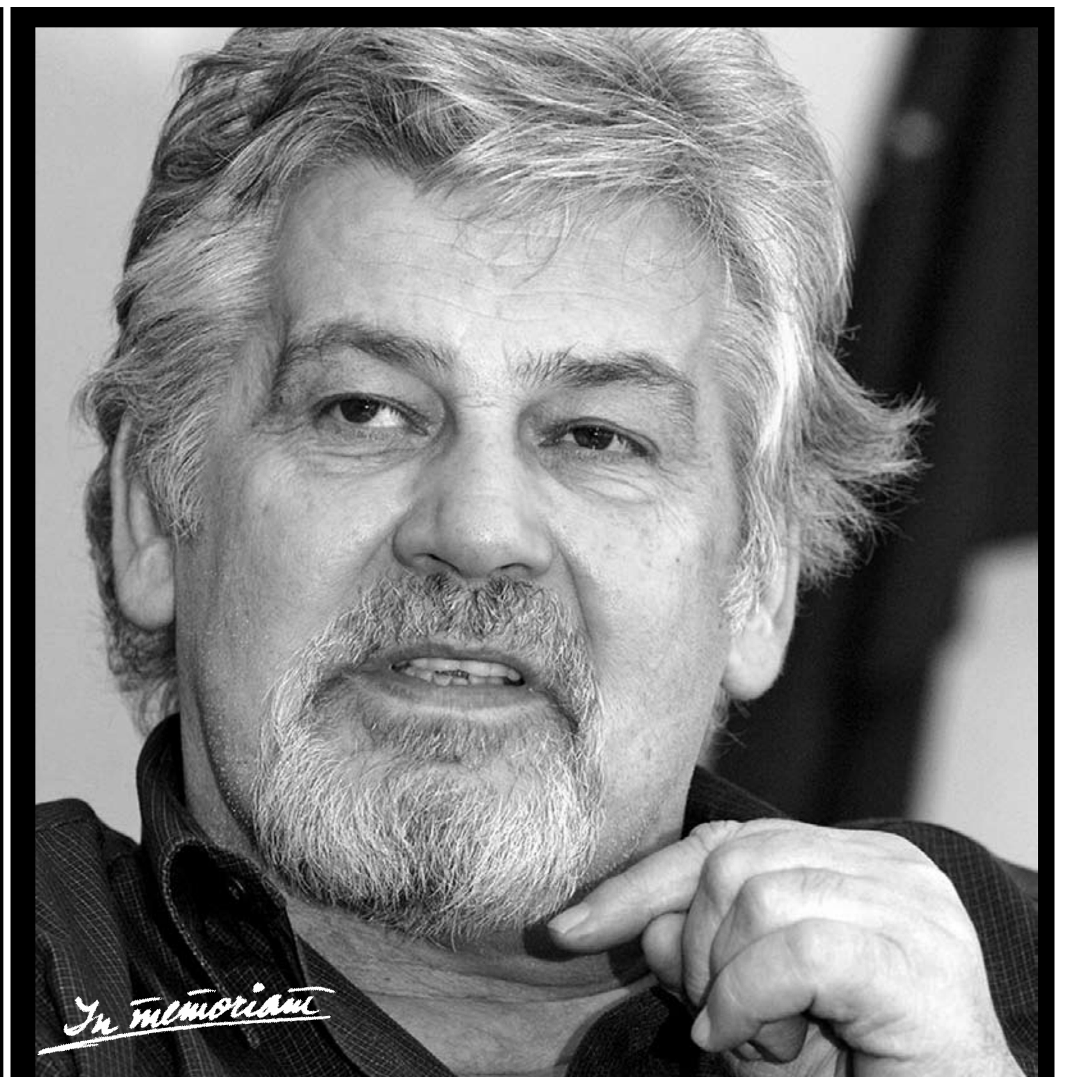
- Днес в Люксембург има двайсетина, ако не и повече, красиви литературни гласове, което, пропорционално изчислено, е равно на 280 красиви гласа в България, която е 14 пъти по-голяма от Люксембург със 7 милиона население срещу 600 хиляди; не е зле, нали?

- Какво от вашите преживявания може да се изрази единствено като поезия?

- В поезията ми, стига да е написана на китски, цялото ми същество не просто може да бъде изказано, то е. Защото, макар да не е видно, поезията ми е стопроцентово автобиографична.

Въпросите зададе **Марин Бодаков**

Превод от френски **Зорница Китинска**

Най-любимият

Стефан Данаилов (9 декември 1942 - 27 ноември 2019)

Най-любимият в България - актьор, преподавател и човек – вече го няма.

От малък е в киното („Следите остават”, 1956, реж. Петър Василев,). Като младеж се снима в „Инспекторът и нощта” (1963, реж. Рангел Вълчанов) в ролята на епизодичния красавец Том. По-късно става и актьор. Не просто актьор, а звезда – на няколко поколения.

Всенародна слава придобива с бате Серго/майор Деянов от сериала „На всеки километър” на Неделчо Чернев и Любомир Шарланджиев от края на 60-те и началото на 70-те. И така продължава години наред с десетки нестандартни мъже, превърнали го в уникално за нашите измерения филмово обаяние. Обсебва екрана до степен, че бихме могли да проследим не само актьорските му превъплъщения, но и телесните му изменения. И да се предадем пред челиченото му очарование, за което няма нито килограми, нито възраст, нито партия. Той се разхождаше из славата с хашлашката безцеремонност на родения да изненадва: колеги, зрители, режисьори, политици...

С високата осанка на Стефан Данаилов и с хубостта му на възторжен съблазнител публиката свързва герои от всякакви епохи с разни характери и съдби. От самоотвержения преносвач на руски революционни идеи Иван Загубански в „Първият куриер“ (1968, реж. Владимир Янчев) до самонадеяния соцплейбой Сашо в „Този истински мъж“ (1974, реж. Александър Обрешков); от непоколебимия в романтичната си устременост терорист в „Черните ангели“ (1969, реж. Въло Радев) до нелепия ревнивец в „От нищо нещо“ (1979, реж. Никола Рударов); от младия и объркан Светослав Тертер в „Князът“ (1970, реж. Петър Василев) до остаряващия авторитарен Борис I в едноименния филм (1985, реж. Борислав Шаралиев); от предания младеж в „Обич“ (1972, реж. Людмил Стайков) до вулгарния режисьор в „Искам Америка“ (1992, реж. Киран Коларов), от прегърбения професор като паметник на любовта в „След края на света“ (1998, реж. Иван Ничев) до грохналия самотен мъж, окрилен от присъствието на млади съседи в късометражния филм „Правила” (2017, реж. Ясен Генадиев).

Сред най-любимите ми негови екранни роли са съзидателният благородник Костадин Джупунов от „Иван Кондарев” (1974, реж. Никола Корабов), неустоимият инструктор по шофиране Яким Донев от „Дами канят” (1980, реж. Иван Андонов), неистовият капитан Васил Алтънов от „24 часа дъжд” (1982, реж. Владислав Икономов). Стефан Данаилов е известен и в Италия – от тв-сериалите „Октопод” и „Дело по съвест”... Преди години го видяхме и в българските „Стъклен дом” и „Фамилията”.

Освен в киното, Стефан Данаилов е и десетки години на сцената – на Театъра на Армията и на Народния театър „Иван Вазов”. Вградил е необикновената си харизма в какви ли не превъплъщения, но за мен найвеликите му са Алесандро Медичи в „Лоренцачо” на Маргарита Младенова от началото на 90-те, Хари Кетъри в „Човекът, който прави дъжд” или Дулитъл в „Пигмалион” на Леон Даниел в края на 90-те... Мощен е и като телевизионния Харолд от „Харолд и Мод” в постановката на Хачо Бояджиев (1986).

Влязъл в парламента от лявата страна на политиката, Стефан Данаилов беше до края там. Беше и министър на културата. Сред многото му превъплъщения се откроява и неговото митично преподаване, ненаситната любов между Мастер и „мастерчета”, както професорът нарече студентите си на 9 декември 2017 г. в препълнения за юбилея му Народен театър.

И още – Стефан Данаилов беше невероятен човек – добър, щедър, витален. Дори дългото боледуване не прекърши чувството му за хумор.

А сега го няма. Остават ролите му, които БНТ1 щедро показа в деня на кончината му и след това.

Безсмъртен си, Ламбо!

Геновева Димитрова

Със Стефан Данаилов **споделихме като партньори и творчески съратници звездния спектакъл на Театър „Българска армия“ „Щастливеца иде“...**

Щастлив съм, че два пъти през годините го предложих за наградата „Аскеер“, присъждана от творческия състав на ТБА, и двата пъти споровете между колегите от комисията секнаха. За ролята му на Княз Медичи в „Лоренцачо“ на Народния театър през политически бурната и безпощадна към дейците на културата и изкуството 1992 г. И за цялостен принос в развитието на българския театър през 2015 г., когато Стефан Данаилов заблестя в съзвездието на други удостоени с „Аскеер“ низвергвани рицари на духовността – редом с Йордан Радичков, Валери Петров, Леон Даниел, Вили Цанков...

Това са нашите паметни знаци към нетленността.

Дълбок поклон пред светлата ти памет за стореното от теб в духовното възмогване на българите, Ламбо!

Милен Миланов

Актьор, съучредител и дългогодишен председател на Фондация „А`Аскеер“

Погледи към инсталацията

Човешки и ангелски селения…

През месец октомври в **Баня Старинна – Пловдив**, беше открита инсталацията **„И ангелите ходят на баня“** на **Мария Джелебова** - фотограф-художник, и керамичката **Силвия Митовска**. Представянето на този проект в потока на многобройните визуални прояви в Пловдив се превърна в събитие благодарение на интересното концептуално решение, както и на успешната му практическа реализация. Опорните точки на този безспорен авторски успех са изградени от съчетанието на два основни компонента: сложната метафорика, която Мария Джелебова вгражда във фотографския образ, както и дискретната, но много добре овладяна съвременна технология, използвана при пластическата реализация на инсталацията. Тъй като авторските проекти, които осъществява през последните години Мария Джелебова, очертават линията на едно артистично направление, което не се среща често в реализациите на съвременните ни творци, опитът за очертаване на особеностите на тази художествена стратегия заслужава специално внимание. В случая не е маловажно да се спомене, че медията е фотографията, но начинът, по който авторката осъществява своите художествени послания, позволява да посочим принципи, които са валидни и за останалите видове артистични визуализации.

Подчертавам фотографията като визуална практика не с оглед да защитавам равнопоставеността на този вид изкуство сред другите (нагласа, която, според мен, все още далеч не е преодоляна у нас), а по-скоро да обърна внимание върху една нейна особеност, която тя (фотографията) реализира без усилие предвид техническата си предопределеност (за някои обремененост) – лекотата, с която фотографският образ ни среща с конкретната предметност. Основната част от художествена продукция на Мария Джелебова ни среща именно с такава предметност. Бих добавил, и с баналност на избора, доколкото става дума за цветя, плодове, различни вещи, като географска карта, шахматни фигури, кутии и пр. – все предмети за ежедневна употреба, тривиално присъстващи в ежедневието ни. Конкретната среща с тази предметност обаче ни грабва с една непреодолима привлекателност, в която обичайното и познатото изведнъж изчезват, за да бъдат заменени от визуализирането на промени, които унищожават именно тяхната несъмнена обикновеност. В конкретиката на предмета Мария Джелебова е инжектирала антидота на тривиалността и това променя изцяло визията на изображението. Без съмнение, това усилие може да бъде наречена „авторско присъствие“ и с тази констатация да приключим въпроса за индивидуалните характеристики на художествената изява. Това обаче не отменя по-интересното питане: как се реализира тази интервенция и промяна в обичайния предметен нàглед.

Очевидно става дума за интерпретация, но това е интерпретация, която променя посоката и обръща посоката на кода, с помощта на който се разчита визуалният образ. Зрителят тръгва от обичайния обект, но постепенно установява в серийно заснети кадри доловими, де/градиращи промени, които постепенно компрометират категоричността на предмета и неговата тривиалност. В едни от случаите той установява, че неговата стабилна баналност (на предмета) се руши, разяждана от тленност и развала, в други е свидетел на неочаквани мутации. Така светът на обичайното става друг: цветето в контекста на сълзливото заглавие „Цветята на малката Ида“ изчезва, за да придобие застрашителното излъчване на извънземен хищен организъм; преди да се стопи, нажежената шахматна фигура сияе с губителната светлина на вулканична лава, а сред сухите листа на така обичаните есенни хербарии се мержелее съсухреният силует на земноводна твар... Различното направление, в което отвеждат визуалните интерпретации на Мария Джелебова, има подчертано изведена и ясна посока – това е другостта на обичайния свят, който, освен своята застинала праволинейна яснота, притежава загадъчни измерения и неочаквана екзистенциална дълбочина.

Ако в проектите на Мария Джелебова, реализирани преди последния в Баня Старинна, долавяме авторовата стратегия, свързана със смяна на посоката на четене на визуалния код, то в проекта „И ангелите ходят на баня“ е налице друго концептуално усилие. На пръв поглед, парадоксално назованата инсталацията е пределно обичайна – няколко фотографски пана с голям формат и приглушено осветление, концентрирано върху тяхната монохромна повърхност. Разчитането на образите в тези фотографии обаче постепенно разкрива чертите на едно пре-образяване, засягащо не толкова визуалните измерения на заснетите обекти, колкото техните функционални характеристики. Авторката реализира своя интерпретационен потенциал и променя тези характеристики, заставяйки ги да говорят в неочакван контекст; така извежда едно общо внушение, което потапя зрителя в необичайния свят на ангелското и човешкото присъствие.

Обществената баня:

От античността до ден днешен, това е важно място за социални срещи и контакти. Банята е уникална от гледна точка на изискванията, които поставя пред своите посетители; в нея обикновено властва разделението мъже - жени, но има и унифициращи императиви. Един от основните - хората в банята са без дрехи и това ги уеднаквява; те загубват своите привнесени белези и аксесоари, които говорят за социалния им статус; остават различими единствено в своите физически дадености.

Голотата:

В обществената баня пада бариерата на срама от самата голота (всички са голи). Хората са уеднаквени в едно безметежно състояние, сходно на пребиваването им в Едем, когато все още не са вкусили от забранения плод (срамът идва след това). Затова голотата в банята е добродетел; тя свързва хората по особен съзаклятнически начин в малка общност, където допирът е позволен, разговорът начева без формалности, а фамилиарността е обща нагласа. Осъзнаваната различност на тези, които са вътре, е феномен за групова социална идентификация спрямо онова, което е навън - многоликата облечена тълпа.

Атмосферата:

Мъгла и пара, шум на течаща вода, екот на хор от неразбираеми гласове, пръски на вода нарушават пространствената перспектива и забулват реалните измерения на помещенията – те стават безкрайни. Стълпотворението на голите тела е множество от мъгляви силуети. Загубили очевидността на плътската си тежест, те се провиждат като прозирни, безтелесни духове, които населяват и изпълват с пулсации особената призрачна атмосфера на банята - това последно убежище на тайнствени очистителни практики, на гаснещи ритуали и избледняващи мистерии. В банята, където изцъклената категоричност на материалния свят е замъглена, а обстановката е призрачно разлюляна, изтънява преградата между материалното и невидимото (а и непознатото) – онова място, където обикновено човекът разполага своите съкровени догадки за сакралната неразбираемост на извънчовешките промисли за идеалното.

В тази интерпретативна оптика появата на ангели в банята сякаш изглежда предопределено. Според ангелологията, всеки си има ангел, но според статистиката, заета с изследване на социалните йерархии, не всеки си има баня. Затова са обществените бани и ако шумното човешко присъствие там не секва, то това вероятно е и мястото, където можем да се надяваме на среща с тях... Тук, разбира се, не можем да очакваме провождане на императивните откровения на божественото, реализирани чрез драматично ангелско явяване, нито пък изпълнението на наказателни функции от страна на небесното войнство. Банята е лишена от характеристиката на една възвишеност, в която би се вписала пророческа, съдбовна среща, възвестяваща заветни истини, определящи пътя на човека. По-скоро обратното – тя е място на подчертано телесна практика; но това е практика и на съвместното общуване, където бариерите на социалните роли и йерархии са изчезнали, за да остане само голото (в буквалния смисъл) присъствие на човека. В това състояние на голота (донякъде стадност) и уязвимост, вероятно идеалният ангелски свят също неведомо откликва. Една от допустимите ангелски характеристики – да имат човешки облик и форма, поради което са в долния регистър на небесната йерархия, вероятно ги приближава най-леко до телесния, материалния свят, а ангелското им присъствие нежно и невидимо сваля оковите на предразсъдъци и съсловни граници. Затова банята е средищното място, където тази среща се реализира най-леко. С други думи, двете сфери – земната и божествената, са тук и присъстват – всяка в себе си, но същевременно откликващи една спрямо друга, неразривно преплетени и непреодолимо различни.

Мария Джелебова ни показва ангелския свят по неочакван начин, какъвто липсва в огромното количество традиционно ориентирани и хилядолетно интерпретирани образи. Вероятно голият, уеднаквен човек си ги представя така – голи, уеднаквени малки фигурки – популярни и масово разпространени – все пак, ангелите са вездесъщи. Същевременно техния свят е дистанциран от нас – голямоформатните фотографски пана в монохромна гама ни срещат с небесната йерархия, изпълваща пространство без граници. Тяхната мълчалива неподвижност и еднаквост не предлага решения на нашите проблеми - те ни ги показват, макар и от други селения, защото именно така ангелите изпълняват своята основна мисия – да бъдат възвестители, а не изпълнители на нашите желания. За да докоснем тяхната възвишеност, трябва да извървим непосилен път, обути в изящната белота и крехкостта на невъзможни атрибути. Налъми (каква груба дума!), изработени от фин порцелан с излъчването на скъпоценна материя (автор Силвия Митовска), са пръснати върху стените нависоко и водят нагоре. Тяхното присъствие примамливо сочи възможността за вертикално устремяване - към освобождаване от телесното и стремеж за докосване до възвишеността на идеала.

Баня, вода, налъми, от една страна, ангели, пазители на идеалните човешки въжделения, от друга - тривиалността на обичайния предмет или ситуация се променя, изведена в стилистиката на възвишена символика, както и обратното – идеалното се представя чрез образните характеристики на популярната предметност. Това преливане, разменяне на роли и преобразени състояния убедително внушава, че идеалното не може без материалното, както и обратното. Но тази очевидност е изведена със забележителен художествен език, в който обозначителите на тези различни състояния са сменили местата си.

В допълнение, финесът, образната и колоритната пестеливост на фотографията дисциплинира неспокойната експозиционна повърхност на баня Старинна, въдворявайки една загадъчност, която преобразява и цялостния пространствен обем. И за да бъде усещането за допира между различните измерения на земното и възвишеното буквално потвърдено, в няколко от фотографиите на Мария Джелебова се вижда тайнствено, но истинско (!) движение[1]. Сред застиналите ангелски изображения за миг се появява и след това изчезва бледо привидение (ангел или човек?), което стъписва зрителските възприятия със своята мимолетност и кара зрителя отново и отново да изследва повърхността на фотографските пана. Този внимателно премислен и дискретно въведен акцент допълва усещането за едно магическа среща, в която пространството и светлината, освен хипнотичното оптическо въздействие, разколебават закостенелия житейски рационализъм. Така инсталацията „И ангелите ходят на баня“ на Мария Джелебова придобива екзистенциална дълбочина, напомняйки за прелестната необяснимост и несекваща парадоксалност на света, който е в нас и около нас...

Борис Данаилов

[1] Става дума за употреба на лентикулярна технология, при която различни изображения се визуализират при смяна на ъгъла на наблюдение.

Живот в новата утопия

Снимка Яна Лозева

Пита Лили Маринкова

Разговор с Димитър Йончев

- Разпадането на комунистическата система преди 30 години бе новина, способна да разтърси света. Винаги има смисъл да се връщаме към миналото и когато има такива юбилейни поводи, осмислянето на миналото изглежда важно. Вие смятате ли, че това е най-важното събитие за нас като очевидци?

- Безусловно това беше смяна на утопията, което означава смяна на ориентацията - за какво живеем и какво искаме да направим. Това е ориентация на лично, на публично и на обществено равнище. Такива смени обикновено протичат много жестоко и оказват толкова дълбока промяна, че вече става дума за дупки в обществото. Тъй че няма как да пренебрегнем тези събития. Те са много по-важни от това да паднат двете кули или да стане земетресение в Скопие. Тук не става дума за трагизъм, става дума за из основи промяна на живеенето, на присъствието. Това, да смениш посоката, означава цяла система от ценности да отиде на бунището на историята и да се опитва някаква нова, да се движим в мъгла, защото не можем да стъпим на това, което сме били. Светът винаги стои върху управление, което мобилизира управляваните с някаква утопия. Ние променихме пътя. Не съм сигурен, че ни е ясно къде отиваме, но знаем къде не искаме да бъдем. Така че, такава промяна не може да се подцени.

- Как беше изработена тази утопия? Съществуват два противоположни възгледа за тази промяна. Единият преувеличава приноса на перестройката, на КГБ, на руската активност, а другият поглежда към промените като изцяло предизвикани от западните служби. Но фундаменталният въпрос е защо това се случи? Как беше възможно след Студената война Западът и Изтокът да си подадат ръка?

- Това са субективните аспекти. Те могат да бъдат и още. Нашата европейска цивилизация така е направена, че непрекъснато натрупва, разширява присъствието си, увеличава имуществените си тела, с тях и съмненията, назряват конфликти... Но винаги господства някакъв глобален възглед за света и когато нещата се напрегнат така, че не може да се запазва статуквото, започват да атакуват тоя възглед и Европа преживява поредната революция или война. Така върви животът. Много се бяха натрупали технически резултати, бяха се пробили границите, информативните потоци вече се движеха по някакъв начин, не беше възможно да затворим живота, както беше в предишния период, в рамките на една национална държава. Самият факт, че след Втората световна война се оформиха блокове, вече елиминира държавния суверенитет в неговата пълнота. При това положение няма как да запазиш равновесието. Тодор Живков искаше да отиде да се види с Горбачов, те го пратиха да общува със съветския посланик тук. И той разбра, че вече не е в неговите ръце нито държавата, нито съдбата й. Тоест, ние вече бяхме загубили възможност да контролираме събитията според нашето желание и заради това не бива да се надценява субективният фактор. Буквално се взривяват класическите ни представи за живеене, за посоки. Сега се появява съвсем друг тип политика, друг тип човек. Но онова, което се случи преди 30 години, за мен е дълбоко, историческо е. Не беше заслуга нито на румънци, нито на германци, даже и на Горбачов не беше. Някой път историята говори с устата на този или онзи, но това не е този, който е виновен, не той движи историята. Историята движи него.

- Като се връщаме към годишнините, трябва да се върнем и към годишнината от Втората световна война. Европейският съюз се опита да показва европейската представа за нея с една декларация тази есен, в която осъжда в еднаква степен и комунизма, и фашизма. Но руската страна избягва темата за вините на сталинизма. И окачестви като преиначаване на историята тази декларация на европарламента.

- За руснаците е понятно, тъй като те се намират в изолация и са атакувани. Тяхната опора е вътрешна. За тях това е ценност, която не се променя с политическата власт и не можем да очакваме от тях някакво преразглеждане. За ЕС не съм сигурен, че шест месеца по-късно, сега например, би приел подобна декларация с оглед на това как се развиват отношенията със САЩ. Всичко това беше в контекста на отношенията между двамата големи във военния свят, а ЕС, както винаги, много трудно разбира какво трябва да прави.

- Какво се промени през тези месеци?

- Промени се това, че оттеглянето на Великобритания развърза ръцете на френския президент. Той се почувства доста свободен и идеята е сега Франция да стане лидер в едни нови структури. В този смисъл, Русия е нужна. Така че, не съм сигурен, че година по-късно това ще бъде същата декларация. Отнасям въпроса към конюнктурата. Иначе историческите факти са си исторически факти. Не мога да се съглася, че Втората световна война се върти около десанта „Нормандия - Неман". Когато гледаш западни телевизии, няма друго събитие. Има лондонски самолети и „Нормандия - Неман"...

- И кога по-завоалирано, кога по-откровено - руско подбудителство.

- Направо абсурдно. Но найтягостно е, че се интерпретират исторически събития и цели епохи в живота на нациите като прищевки и като субективен произвол. А всъщност, става дума за търсене на начин хората да установят някакво равновесие в една нова ситуация, при която се появяват големите маси работещи, манифактура и т.н. И тръгва един грамаден проблем. Как да се преодолее отчуждението на човек от човека, защото между тях е застанала една машина? Единият вариант е марксисткият.

Другият вариант е синдикалисткият. САЩ отказват и двата варианта и се борят за лоялна конкуренция - законът на Шерман. Това е по време на Гражданската война. Закон за конкуренцията в Европа има за пръв път 53-а година. Осем години са го готвили. А при нас монополът още си стои. Това са различни пътища да се реагира на появата на машината, на скупчването на хора и новите социални условия. И ти да кажеш, че всичко това е прищявка! Ами какво представлява Хитлер? Националсоциализъм с акцент върху нещо, което елиминира другите - геополитиката така говореше. Той също действаше в своето време и даваше някакво решение. Сталин не е по-далече от тази работа. Това не са хора, които правят личен произвол, друг тип човек. Историята няма как да бъде такава. По-скоро мисля, че историята някак си създава обстановката, в която стават възможни такива неща и се случват. Но сега със задна дата всичко това го приписваме на субекти. Това значи, че не разбираме хода на живота.

- Вие разглеждате историята като някакви тектонични сили...

- Демонични.

-...които произтичат от недрата на земята. Как това става?

- Вечният проблем е натрупването. Ние не можем да не натрупваме. Ние сме осъдени да произвеждаме смисъл и много пари се овеществяват. Човек умира, отива си, овеществеността отива в купчината и расте. И в един момент това става опасно могъщо. Ето, в момента имаме този голям световен проблем - пробиха се границите, старите общности са прозрачни, навсякъде има влияния, но ние нямаме културен стереотип да живеем планетарно заедно. Не говоря за структура. Култура няма в това отношение. Ние не можем да търпим самите себе си, какво остава да търпим различните религии, етноси... тоест, светът е попаднал в собствения си капан. Той няма как да каже - спирам да изобретявам, защото не може. И това няма европеец. Той е усъвършенстващ се човек. И резултатът е това, което виждаме - „Революция 4.0".

Резултатът ни поставя във взаимна връзка, в която не можем да си помогнем, които съществува да живеем заедно. Това е грамаден проблем. Хич не е национален.

- Да се върнем към края на Втората световна война и последвалата я Студена война. Доколко надпреварата във въоръжаването бе причина за провала на комунистическата система?

- По-скоро това състезание се провеждаше като някакъв край, не хепънинг, какъвто стана. Но Студената война е модус вивенди в един свят, който икономически вече вървеше към тежка криза. И за да могат да се справят една с друга, трябва да се обединят. Впрочем, същата логика роди ЕС. С мисълта, че след 20 - 30 години на световната сцена ще излезе втори силен огромни, могъщи икономически блокове и нито една европейска държава няма сама да се справи, затова дайте да направим пазар от 500 милиона души. Няма по-голям. Но това, че не можем да направим политически субект, е друг въпрос. Искам да кажа, че въпросът какво да правим като една национална държава, която вече не може сама, води до обединение. Още малко ще продължи това, но националната държава няма да се справя сама. Докато останат само няколко големи играчи. Всички останали ще бъдат някакви без суверенитет. Но и това ще бъде пак прищявка. Разделението на лагери беше начин светът да съществува в някакво равновесие и имаше своите положителни страни. Навремето Косигин беше казал, че Европа е в ситуация, в която една държава не може да промени собствеността си, защото това ще предизвика рухване на цялата колода от карти. Студената война беше нещо сравнително стабилно, крепящо се върху страха от ядрена катастрофа.

- И как се случи 1989 година?

- Руснаците изостанаха силно с икономиката и най-вече със социалната практика. Ставаше все по-ясно колко неправедливо живеят гражданите на соцлагера в сравнение с хората на Запад. И общественото мнение вече не беше настроено да продължава системата. В същото време, натискът върху Съветския съюз и неговите сателити беше спаднал. Не беше такъв, какъвто беше след войната. Тоест, системата вече изгуби кохезия. И малки събития взеха да я взривяват. Накрая чашата преля с поведението на Горбачов - неговото его, това, че го развяза...

- Искаме да кажете, че този голям степен беше...

- Пусковият механизъм.

- ...обработен, манипулиран...

- Той може да бъде оприличен на героя на Тургенев. С цялото си сърце се хваща да прави нещо, което може да се окаже нерушимо, и губи от голямото, важните неща. Не е за съвременния свят. Оказа се, че нито с Рейгън, нито с германците е сключил официални договори. Просто така, в джентълменска приказка. Нищо не е подписвал. И стана така, че санитарният кордон, който Сталин беше направил около Русия, изчезна.

- Пак се връщаме към Горбачов. Той е попаднал...

- Да. Няма опита на политик, не може да разсъждава с глобалните категории и приема политиката като лично дело и като приятелски отношения. И практически, с добри намерения, успя да лиши Съветския съюз от неговата идентичност. Обезсмисли противопоставянето, обезсмисли бариерите между нациите и смяна така, че светът се разпада. Но трябва да му благодарим, че направи много от стъпки, без да е [illegible]. За да направиш нещо, трябва да се разменят ядрени удари.

- В своя анализ, публикуван преди дни в българската преса, Светослав Кнежев обвинява Запада, че не е удържал на обещанията, дадени на Горбачов. Едно от които е, и то е най-важното, че НАТО няма да се разширява на изток и няма да бъдат приобщени бившите социалистически страни.

- Никой не е задължен в международните отношения да спазва каквито и да било обещания, ако няма договор, приет и потвърден и от двете страни. Западът, понеже Вашингтон, може да каже каквото си иска. Международните отношения са джунгла, защото няма кой да ги регулира. Те се определят от силата. Просто Западът спечели. Вярно, че му беше поднесено на тепсия, но [illegible]

да имат континентална политика. Така че, тоя пояс около Русия не е в интерес на Германия, на Франция, а е в интерес на САЩ. Това е геополитическият резултат. Аз не мисля, че ако не беше Горбачов, Русия щеше да се справи. Щеше да бъде по-кърваво. Когато започнаха при нас промените, имах една ирационална тревога, че ще разкъсаме т.нар. социалната връзка и не можем да я върнем после. Между поколенията, между групите. Сега имам чувството, че интуицията ми е била вярна.

Всъщност това, което посочихме, е разкъсване на някакви тъкани в обществото, но вероятно такъв е процесът - индивидуализацията на живота по целия свят върви. Когато започваше индивидуализирането, не само ние. Акцентът пада върху индивидуалното, не както по-рано върху общото. Не всички, които напуснаха България, са пострадали материално. Много други, с много ограничени възможности, се справиха. Има отиците в новата утопия и за призрачната мечта. Сега най-важното е здравето, живот в радост и разбира се, консумация. А къде се случи това? Където е най-удобно. Ние, когато започнахме промените, светът беше вече в тая посока. Той ни засили, а ние нямахме време да произведем статута, което можем да откажем в нашата култура, и после да продължим нататък. Ние буквално влязохме в крачка заедно с целия свят и тия разпадания на отношенията, тая индивидуализирана миграция - всичко това ни завари в ход; затова участваме във всичко това с много малка представа кои сме, какво искаме да направим.

- Нещо конкретно. Какво, например, ще се случи с Черно море. Мнението на министър-председателят е, че не трябва да е зона за разходки с лодки. Сега разбираме, че една от причините за [illegible] Белия дом [illegible] черноморските [illegible]етон.

- Акваторията на Черно море е стратегическа за Руската империя, откакто тя съществува. Проблем са проливите. Ние сме между Румъния и Турция, а от другата страна е Русия, също и Украйна, после Съединените щати. От всички участници ние сме най-слабите партньори. И безпрекословно се подчиняваме на американския интерес в момента, докато турците преследват своя интерес. Румънците в рамките на Европа и на т.нар. Дунавска стратегия са много по-активни от нас и развиват черноморска политика. Ние сме най-пострадали в региона. Много наивно е да кажеш, че тази акватория е за разходки с лодки. За подводни лодки - да.

- Каква е политиката на Румъния?

- Привличат инвестиции за развитие на корабоплаването, за създаване на центрове, които трябва да контролират разработването на шелфа. Те са пред нас, които привличат към себе си. Ние в това състезание губим, както беше със завода на Фолксваген. Докато се препираме с турците, изведнъж се появиха румънците. И не искам да ги вземам.

- Някой би казал, че става дума за военни бази?

- Военни бази вече има. Това не е новина. Според мен, става дума за действия в акваторията при определени ситуации. Това, което се случи в Керченския пролив, с този инцидент, не е случайно предизвикателство. Ако не е възможно някой да бъде президент на Украйна и Путин, в рамките на Нормандската четворка, да се постигне някакъв напредък, което би изострило желанието на САЩ да поддържат, така да се каже, огъня.

- И трябва да подкрепим какво?

- Трябва да бъдем не препятствие, а подкрепа на американска инициатива в зоната на Черно море, насочвана чрез Украйна срещу Русия.

- През ум не ми е минало, че можем да се съпротивляваме.

- И аз не вярвам, защото в цялата ни политическа история само Стамболов е имал собствена политика. От него насам никой не е разчитал геополитическия код. Костов имаше един опит да каже не, когато ставаше дума за бежанците. Едно импулсно решение, което му струваше мястото. Не цялостна политика. Цялостната му политика беше като днешната. България няма потенциал за самостоятелна политика. Още повече в период на разпад на нацията.

- Дали пък не е някаква генна предразположеност към самоунижение? Така, както Живков го правеше повече от всички други социалистически лидери в съветския блок.

- Има една книга - първата социологическа в България, тя е на Каравелов. Той е изпратен в богато семейство в Пловдив, за да получи възпитание. И разказва първите си впечатления от богатите българи. Тия нашите богати българи, пише той, се обличат алафранга, говорят гръцки и обслужват турския интерес. Говорим за 1850 г. Тъй че, когато ми говорят какво направил комунизмът или буржоазията, нека гледат Стефан Костов, да видят „Големанов", да видят Дядо Вазов, да четат Каравелов. Това е стереотип на оцеляване. Говорим за интелигенцията.

- В същото време тези колоси, които така категорично ни диктуват, не са в състояние да се преборят с ширещата се представа, че имаме псевдодемокрация.

- Голямо изискване е това да осмислиш ситуацията, в която живееш. Малко хора го правят, защото е нужна мъдрост. Колкото е по-егоцентриран животът, толкова по-малко интерес имаш към собствените си анализи. Да видиш, при това огромно ускорение, какъв процес се развива в момента, да му намериш смисъла и да запазиш някакво трезво отношение, е почти невъзможно. Аз работя със студенти. Това са 20, 19, 18-годишни младежи. Говорим за Френската революция. След като им казвам, че тя е избухнала 1789 година, питам ги, кога са станали промените в България. Нито един от всичките 30 души не можа да каже. Ние сега с вас водим разговор, който за студента е абсолютно чужд. Той не е техният свят. Това не ги засяга. Един американец преподавател написа книга как се е отказал да преподава, защото не може да се пребори със смартфоните. Светът, който ние познаваме, отшумя още при нашия живот. И какво правя аз, за разлика от американския преподавател. Казвам: извадете смартфоните и намерете еди-какво си. Оказва се, че не могат да намират. Те знаят да играят. Но да го използват като информационно средства, много малко от тях могат. Самите тези инструменти са за приятно прекарване на времето, за удоволствие. Всяка дума има цяло коренище от смисъл, но трябва да я прочетеш. Може ли един мозък, който не е очупен с думи, който не знае смисъла на думите, да проникне в този лабиринт от информация? Не може. Когато думата за теб е само образ, ти все едно гледаш пътни знаци като полицай. И никакъв друг смисъл не виждаш.

- Отговорността, че няма рефлекс за защита на демократичните ценности, е на възрастните поколения. Но голяма част от тях остават равнодушни, когато демокрацията се тъпче. Това знак за какво е?

- Че е поредната утопия.

- Има параметри. Това е плурализмът, истинската парламентарна демокрация, а не фасадната, има опозиция. Апропо, как гледате на силите в БСП, които се противопоставят на Нинова. Някои ги намират за съглашателски.

- Аз напуснах БСП доста отдавна. Не бих казал, че съм бил разочарован. Напуснах, защото загубих битката с Лилов. Много ми се щеше да разделим организацията, както го направиха в другите страни от блока, на две партии, една неокомунистическа и друга модерна социалистическа. Да има и социалдемокрация, и неокомунизъм, за да се говори на възрастните едно, а на другите друго. А не на всички да говориш това, което им се харесва, а да правиш това, което не разбират. Този шизофренизъм спаси номенклатурата, защото тя беше в черупката на една масова организация, но реално съсипа България, защото политическото строителство в България в голяма степен е функция от състоянието на БСП. Колкото е по-слаба партията, толкова повече нови политически организации се появяват. Тя се превърна в хранителната почва на други организации. И в този смисъл, имаме голям исторически дълг.

- Каква беше тезата на Лилов?

- „Много ви моля, не делете партията. Сега не е времето." Кюранов обаче не ме подкрепи. Лека му пръст и на него. Към края ми казваше, ти може би беше прав. Сто процента бях прав. Но се питам какво бихме направили, ако се бяхме разделили, защото всички, с които бяхме в евролевицата, после направиха лични кариери, много различни от това, което очаквах. Когато загубиш в политиката позиция, по-добре се махни. Не можеш да бъдеш модерна партия с член на Политбюро отгоре. Квашневски идва тук, срещаме се четиримата - Любчо Кючуков, Лилов, моя милост и Квашневски. Излизаме и той ми казва: докато не се отървете от тия динозаври... Ние това го чувствахме. Аз нямам нищо против динозаврите, но въпросът е какво ти е лицето в политиката. Даже Горбачов разбираше, че Живков няма повече място като лице, защото неговото желание беше да се откаже от генерален секретар, но да остане начело на Държавния съвет, за да станел преходът по-плавно. Няма плавно, не може. Ние уж го направихме плавно и нищо не стана. Който имаше номенклатурни интереси, остана вътре, защитен в масовата организация, и практически се приспособи. На кръглата маса, това не го говорят, но аз съм повече от убеден, че там правехме търговия. Те нямаха власт, ние нямахме време. Ето ви малко власт, ето ви малко време. За една година дадохме и трите власти. И получихме време. И легитимирахме тази масова организация, в която вече добре се чувстваше номенклатурата, особено нейните наследници. Те приватизираха и заедно с огладнелите реститути създадоха една класа на богати хора, но взеха една групичка да им върши мръсната работа, спортистчета разни, и този елит в кавички използва ситуацията точно по модела на Шатобриян. Той казва: революцията я замислят светлите глави, правят я горещите глави, парсата обират случайни минувачи.

- Все пак, кои са тези едрогабаритни мислители, които действат така мащабно и които, както разбирам, стоят зад установеното статукво?

- Аз бях дошъл отникъде. И когато ме извикаха от публиката да се конкурирам за председателското място, цялата традиционна гилдия каза *не*. Руснаците имат един принцип - за да те допуснат в политиката, трябва с нещо да те държат, ако не те държат, ти си много опасен. В този смисъл, аз имах много неприятности, но това да оставим настрана...

- Опитаха се да ви манипулират?

- Не само.

- Заплашваха ви?

- Примерно, пращат ме да контролирам избора на градската организация в Пловдив на мястото на Пачоков. Отивам там и се оказва, че аз съм избран за председател. Било, за да ме развиват, за да израствам.

- Избират ви под предлог да ви направят кариера. И какво се случи?

- Взех думата, натиснах педала на красноречието, прегласувахме и само един заспал гласува за мен. Прибрах се в София щастлив, а те бяха намусени. Не успяха по този йезуитски начин да ме елиминират, но стана по-тежко. Идва при мен Румен Петков и ме пита: имаш ли телефона на Акрам. Казвам, нямам го. След това ме викат в бюрото и ме обвиняват, че съм в игрите с Акрам. Аз тогава разбрах, че са вземани необезпечени заеми. И въпреки че нямаха абсолютни никакви доказателства, те повтаряха, че няма дим без огън.

- И нищо не стана с разследването?

- Как ще стане, като такива големи играчи са замесени.

- Кои, освен Румен Петков?

- Предполагам, и Луканов, защото са вземали заеми с обезпечение от банки, които практически не са съществували. Това го разбрах, когато ме разкарваха по разни съдилища. Аз вися там - във Видин, в Плевен, а чета във вестниците, че не съм се явил. В съда ме разпитваха за моето участие. Аз им казвах, че са ме питали за телефона на Акрам, но не съм могъл да им го дам, защото не го знам. Защо тогава, питат ме, те викат в съда. Вие ми кажете, вие ме викате. А те ме викали, защото съм познато име и пресата естествено пише за мен. И се получава кръг. Те ме викат, пресата пише и продължават да ме викат, защото пресата пише. Започнаха да ми се случват и реални опасности. С жена ми сме на път със служебната кола, спираме в Ябланица да ядем, тръгваме и предното колело си заминава. Взе да става много грубо.

- Защо бяхте толкова неудобен?

- Защото нямаше с какво да ме държат. В разузнаването има такъв принцип - ако нямаш точки на уязвимост, не се притеснявай, ще ти създадем. Ако решат да те набележат, махай се, стига да имаш време.

- А как удържат другите?

- Вписват се в ситуацията. Когато си от средите, тези зад теб, старите активни борци, казват: това момче искаме да го направим председател на градската организация, например. Те са могъщи хора. И момчето става председател. И когато то тръгне, накъдето не трябва, тогава те му казват: виж какво, моїто момче, така не се прави. И лесно го управляват. Трябва да си с бекграунд. Без бекграунд нямаш работа в политиката. Аз попаднах случайно. Бай Добри Джуров по стечение на обстоятелствата ми отстъпи мястото си на конгреса за изказване и вечерта започнаха предложенията. Първо ми предложиха „Работническо дело". Аз отказах. Полковник и „Работническо дело". Ще ми се смеят за зелените чорапи. После телевизията. Викам им, това не са за мен работи. После Лилов ме пита: можеш ли да вземеш кабинета ми. Кабинета ще го взема. И за няколко месеца станах заместник-председател на Партията. Виждаха в мен нещо различно. Лилов не ме пускаше да говоря по митингите. Защото говоренето е заразна работа. Бай Данчо Радичков ме молеше да ходя с него по митингите, защото, викаше, аз не мога да говоря, те ме гледат и чакат все бисери да падат. Аз съм писател човек. Ти говориш, ела с мен, аз после ще ти помогна. Лилов обичаше да се обгражда с интелектуалци. Радичков беше в председателството, в политбюро на БСП. Той, Вагенщайн, Петър-Емил Митев, Кюранов, Светлин Русев...

- И заедно с Радичков пътувахте?

- Заедно. Не искам сега да му развалям образа, но той не беше от тия, четящите хора, наясно със световната литература. Беше самобитен човек. Рисуваше си костенурките на заседанията и викаше, аз, Митко, не съм за тука, да знаеш. И един ден каза нещо много приятно, напълни ми душата: „Те сега тука много хора приказват, ама аз ще ти кажа, понякога ме канеха в ловната дружинка на Тодор Живков и аз сядах най-накрая. Ама защо да крия, хубаво ми беше, че са ме поканили." Ами Валери Петров. Боже, какво чудо беше Валери! Водим борба за 41-вия конгрес. На трибуната сме седнали Лилов, Валери, моя милост и спорът се води дали доклада на конгреса да не го направим на части. Аз да пиша за идеологията и сигурността - за това, за което отговарях. За икономиката да пише, който
отговаря за нея, и т.н. А Лилов иска да направи целия доклад. Става Валери, не се вижда от катедрата, и се обръща към Лилов: абе, Сашо, защо да не го направим като във волейбола, ей така, да се завъртим за малко... Лилов почервеня и се ядоса. А Валери - тихичък такъв, мек. Като го питали защо не е гласувал срещу Солженицин, той им казал: не го познавам, човека, може да са го набедили. Мек, а отвътре железен. Така или иначе, във Великото народно събрание не го оставиха нито един път да си довърши изказването. Три пъти се опитва. Макар че в залата имаше доста интелектуален народ, но имаше и много башибозук.

- И как завърши политическата кариера на Стратега?

- Лилов безспорно беше авторитет. През осемдесетте години той вече беше изпреварил колегите си много. От една страна, с пиетета, който имаше към Людмила, тя беше съвсем друг тип явление, и второ, той имаше гражданска доблест. Понякога ми се струваше, че говори несъстоятелни неща. Един ден ми казва, след 30 години китайците ще надникнат отсам Урал, ще трябва да сме готови. Струваше ми се несериозно в ония години да говори това. Но сега виждам, че хич не е несериозно. Той направи доклад за един идеологически пленум, какъвто не беше правен повече от 20 години. Докладът беше секретен. Тогава аз пишех докладите на един от шефовете в министерството и получих неговия доклад. Вътре пишеше, например, че 24% от младите хора са практически неграмотни. Беше много откровен доклад и не проведоха пленума. Той беше свален и си отиде. В този смисъл, Лилов беше дисидентът в Политбюро. Той имаше авторитета на реформатор, но времето толкова избърза, че той не можа да внесе корекции в себе си и да разбере, че вече не е реформатор, а дърпа назад. И ние правихме опит...

- Опит за какво?

- Да се оттегли. Аз бях шеф на кабинета. При мен идваха на кафе Любен Гоцев, той беше шеф на предизборния щаб, Пирински, Луканов. Пием кафе, приказваме си как да направим така, че да сменим Лилов с друго лице. И един ден решаваме да идем при него. Отиваме в големия кабинет на Тодор Живков, Лилов ни приема, сядаме на масата, приготвил съм се да присъствам на исторически момент. И в тоя момент чувам Луканов да казва: Митко, ти по-умееш да обобщаваш, кажи на другаря Лилов за какво сме дошли. И аз изведнъж се оказах на предния пост и, хъката, мъката, вие така, пък ние така, пак ще дърпате конците... А той, с неговото бъстъркитъново изражение, пита: това ли е? Викам, ми това е. Вижте, казва, аз не съм избран от вас. Аз съм избран от Партията. Ако тя каже, разбира се, ще се оттегля. Ако нямате друго, това е за днес. След това, като направихме конгреса, хората реагираха остро и изчистиха всичко.... В председателството не попадна Пирински, не попаднаха един куп хора, които бяха знакови. А Лилов, много тъжен, казва: сега няма с кого да съставим председателството. Тогава аз станах зам.-председател. Появи се Сашо Томов и започна веднага като кавалерист да сече. Написа едно писма срещу Лилов и докато правехме заседание, дойде и вика: бягай горе да го подпишеш. Аз му обяснявам, че няма да стане така. Трябва да предложим конкурентна програма и двете програми да спорят, и тогава да гласуват хората. И така да се определят - кои остават, кои идват с нас. Да си дадем една година време. Това беше нормално. Но него много го дърпа властта и ме постави пред свършен факт. Имахме една много драматична нощ, шекспирова направо, в моята канцелария бяхме. Лилов седнал, всичките прави, бяхме 13 души членове на политбюро, всички застанали в този като в картина, в един момент загасна токът, запалихме свещи и му даваме това писмо, с което му казваме да се оттегли по здравословни причини, той поиска 24 часа да помисли, беше много по-голям майстор от нас. След 24 часа свика пленум и пленумът изкара три нощи. На тоя пленум какво ли не си говорихме. Излизам аз на трибуната и казвам: другарю Лилов, виждате ли как революцията изяжда децата си в момента. А той отговаря: първо, дете на революцията съм аз, а не ти, и второ, революцията не яде какво да е. При него войната винаги беше много интелигентна. Той бе високо ниво човек. Нямаше друг като него. И тогава той каза: който държи на мен, да гласува за това момче. Беше кандърдисал Жан Виденов. Тъжното в тоя пленум беше, че на третия ден, когато трябваше да гласуваме, не ни стигнаха 3 гласа, а от нас, които бяхме подписали писмото, 4 гласуваха за Лилов.

- Обърнали се. Пак същите ли?

- Да не им казвам имената. Беше много тъжна картинка. Той получи правото да увеличи квотата. Бюрото от 13 души стана 25. И целият пълнеж, който дойде - Светльо Мичев, Петя Шопова, Първанов, разни други, после попълниха всякакви дупки в обществото. Те бяха пълнежа на Лилов, за да намали влиянието, което имахме, защото ние бяхме 13 срещу двама.

- И какво дойде на върха на Партията, освен Жан Виденов?

- Жан Виденов е доблестен човек, честен човек, но встрани от реалните неща. Той живее по схема. Спомням си, когато за пръв път ми го доведе Росен Карадимов, аз бях заместник-председател. И той ми казва: ето ти едно момче от Пловдив, трябва да намерим какво да прави, защото няма препитание. Аз предложих на Жан Виденов да е председател на младежката организация в Пловдив. Той отказа. Питам каква е причината? Ами, вика, не може младежкият ръководител да е по-консервативен от председателя на партията. Аз съм против смяната на името, каза той и си отиде без работа. Това е Жан Виденов. Започна да връща честно парите, да оправя дефицитите, не беше за тая длъжност. Луканов беше бесен, защото той спря да го приема, а Луканов не можеше да си представи, че след като го е сложил на тоя пост, Жан ще му прави физиономии. Луканов беше кадровикът на републиката. Аз имах един идеологически спор с Лилов и с Луканов. Ние имаме един голям документ, в който партията се извинява. Обикновено го пренебрегват, казват, че го няма, но такъв документ има. Правихме го много сериозно. Разделихме го на 4 части. Правихме го Лилов, Луканов, аз и Кюранов. Аз пишех за идеологията. Моята идея беше, че сме допуснали грешка във формациите. Не можеш да лишиш хората от всякакво право на инициатива и да очакваш от тях обществена активност. А Лилов и Луканов казват, че грешката не е във формациите, а в деформациите. Кюранов беше нашият секундант. Клонеше към мен. Но така и не го решихме тоя спор. И продължавам да си мисля, че не успяхме, защото нямахме Дънсяопиновско мислене. Дън Сяо Пин казва така: ако на тия, които работят във фабриката, не им поставиш личния интерес напред, те няма да работят, както трябва. И започнаха да отделят 50% от печалбите за работническите заплати. Другия въпрос, по който съм спорил с Луканов много, е, че не трябваше всичките традиционни партии да влязат в СДС и да си загубят облика. Стана едно ОФ, в което никой не знае кой кой е. И практически се лишихме от политическа опозиция. Имахме икономическа опозиция. Дай ми реституция, дай ми това, дай ми фабриките - това не е опозиция. Това е опозиция в деленето на благата. Което и досега продължава. Ние реално нямаме политически живот с идеи, с програми, които предлагат различни решения. Имаме хора, които се докопват до разпределението.

- Във висшите кръгове на партиите няма нито един, който може да напише теоретична статия.

- Не само там. Когато бяхме със Слатински в комисията за национална сигурност, цяла България знаеше какво става със сигурността. Оттогава - пълна мъгла. И след 30 години да няма закон за националната сигурност, да не знаеш каква е системата на сигурност, а да имаш закон, който се казва Закон за управление на системата! И се получава македонският принцип - дръж народа в мъгла, да му е ясна ситуацията.

- Как дойде решението БСП да подкрепи присъединяването ни към НАТО?

- Нямаше избор. Твърдите последователи в БСП ме обвиняваха, че съм вкарал България в НАТО. НАТО нямаше алтернатива. Другата възможност беше да обявим неутралитет. Но неутралитет не можеш да обявиш, ако си по-слаб. Детето не може да обяви неутралитет на родителите си. Ако те се разберат да не го наказват, тогава може. Такъв е неутралитетът на Швейцария от Виенската конференция. Разбират се големите да не я пипат и Швейцария е неутрална. Ако бяхме обявили неутралитет, това означаваше - не на НАТО, да на Русия.

- В този ли смисъл бяха по-напред с материала Първанов и сие?

- Да. Прочетоха ситуацията като невъзможна по друг начин да бъде решена. Просто влязоха в логиката й, без да се опитват да създават болезнени реакции. Първите ни контакти с НАТО бяха много дружелюбни. При първите срещи те се отнасяха с нас като с екзотична новост. Нямаха чувството, че сме някакви троянски коне. Отначало всичко беше много по-открито. Аз съм влизал в ракетни бази на „Минитман", в самолета „Б-1!", който е по-сложен от космически кораб. Тогава всичко беше отворено. Но това се промени много бързо. Русия стана голямата загадка. Разпадането на Съветския съюз предполагаше най-различни възможности. Някои смятаха, че ще се раздели на три части. Намираха за несправедливо такъв огромен ресурс да се ползва от една единствена държава. Но с идването на Путин на власт всичко се изостри, върна се в орбитите, където е по-стабилно. И сега практически живеем в степен на враждебност, която познаваме.

- Ако не и по-зле. Но нека, наред с политическите фигури, които разгледахме дотук, да коментираме и тая на Борисов.

- Много се злоупотребява с това, че се бил учил от Тодор Живков да управлява. Той има желание да управлява. Не случайно е отличник, дисертацията му е оригинална...

- Шегувате се.

- Не. Той наистина е отличник в школата на МВР. Спазва правилата. И е по-високо от другите, които приличат на него. Не искам да се занимаваме с личния му профил, но, в края на краищата, пред очите ни е Тръмп, Берлускони, дето си пипаха мускулите с Бойко. Поначало шутовщината взе връх. Това не е XX век, дето лидерите решават съдбините на света. Властта вече не е работа на правителството. То е само администратор на някакви парични потоци, които ние не виждаме. Властта винаги, откакто я е имало, се е изразявала в това да каже кой няма да живее, да го осъди на смърт. Това е властта. Напоследък, много странно, на нея й възлагат грижата да осигурява здравословни условия за живот; и ако се случи смърт, тя е виновна и това е скандал. Тя не е там да причинява смърт, точно обратното, тя трябва да управлява живота и да скрива някак си смъртта.

- А тезата ви, че в политиката се влиза само с подходящ бекграунд. С какво, според вас, държат Борисов?

- Просто върши работа.

- Поел е някакви ангажименти?

- Той доброволно отива към сътрудничество. Не е шантажиран.

- Става дума за големите кукловоди, които стоят в сянка.

- В България?

- В България. Които стоят зад Пеевски, зад Доган...

- Не съм сигурен за реалната роля на Пеевски в този живот, защото той служи за място, където се хвърлят обвиненията. За мен той е по-скоро легенда някаква.

- Каква легенда? Вчера дава интервю Цветан Василев и говори, че Пеевски е присвоил от КТБ един милиард.

- Точно в този смисъл. Хвърлят в това кошче обвинения. Толкова ли е трудно на 100 километра от София десет години да не можем да приберем един човек. Явно не ни трябва. Защо? Защото знае къде да хвърля.

- Щом Пеевски ще е фигурата, която ще събира негатива, какво стои отзад?

- Според мен, по-силният фактор, който управлява нашия министър-председател, е външният фактор.

- И все пак, какво ще се случи с тази фундаментална история, с този разпад, който всъщност стои и в основата на кариерата на Иван Гешев, с тази гигантска кражба?

- Ако направим сравнение с Първа частна банка, която също рухна, тогава беше много лесно, защото на власт идваше следващата гарнитура. Така се изчиства теренът и се върви нататък. От царя насам има само една гарнитура. Големите играчи са там, вътре. Значи, трябва да минат трите дни, докато мине чудото. И всъщност, тупаме топката.

- И взимаме активите. Така ли?

- Е, няма да е цял век. Предполагам, че тази гарнитура вече няма да има други мандати в тази конфигурация, защото властта, освен всичко друго, и изхабява. И колкото по-дълго се управлява, толкова по-изхабява; и тогава КТБ ще получи развитие. Не мога да кажа какво точно, но, според мен, малко мъгла ще се разсее и ще се получи някаква яснота - достатъчна, за да успокои общественото мнение. Няма как КТБ да се зарине под килима. Просто сега не е времето. Сега е време за тупане на топката.

- Смята се, че този неясен център, който разпределя благата, ги отдава само временно. И когато реши, си ги прибира обратно със съответния дивидент, естествено.

- Аз съм скептичен към това, че има център, който управлява. По-скоро е резултат от много воли, които не са в синхрон с нормите на обществото, но имат тесни връзки с властта и взаимният интерес ги крепи. Няма такъв център, какъвто имаше някога, когато Лилов, Добри Джуров, Петър Младенов, Луканов всяка седмица се събираха и решаваха какво ще се прави. Това време отдавна мина.

- Е, каква е ролята на Ахмед Доган?

- Също преувеличена. Основната грижа на Доган е да държи в равновесие своя състав и успява, защото той няма шансове в Турция. Той е местна продукция. Обаче отдавна е самостоятелен, защото тия, които са го създавали, ги няма. Постави контрол на много чувствителни точки и гарантира съществуването си по доста неявен вид. Не е човек на демонстрацията.

- Демонстрацията е у Пеевски.

- Не знам. Тук вече не мога да кажа.

- Има много сложно преплитане, след като става дума за върха на катедралата, наречена прокуратура...

- Според мен, Цацаров не беше назначен нито от Доган, нито от Пеевски. Не мисля, че прокуратурата или пък съдебната система е изцяло на негово подчинение. Има принцип - когато парите надхвърлят определено количество, вече сами вървят напред. Не можеш да ги спреш. Решават си проблемите... Доган го познавам отпреди промените. Имах контакти с неговия научен ръководител - Сава Петров. Той умря много млад, на 51 години. Дисертацията на Доган беше главозамайващо сложна. Тя се занимаваше с принципа на симетрия в космоса. Той беше нагазил много надълбоко, но го пратиха в затвора. После направи една книжка, но остана с неудовлетворението, че не се занимава с философия, не преподава. Спомням си, че на събранията, на които съм бил, той много рядко говореше, но когато се случеше, всички мълчаха и го слушаха. Много внимателно го слушаха. Той не говори сложно. Говори просто, но много точно политически. Има и един цинизъм, който е също политическа точност. И аз не бих намерил аналог на Доган сред другите политици.

- Както нямат аналог и новите технологии. Каква е тази „Революция 4.0", която споменахте в началото?

- Промишлена революция едно е, когато се появява парният котел и се освобождаваме от енергията на природните източници. Две е, когато се появява манифактурата. Скупчване на много хора, започваме да произвеждаме масово, тъкачни станове и т. н. С три идва електричеството, двигателят с вътрешно горене, светът става по-малък. Четири е почти във всички направления - преди всичко комуникации, биотехнологии, нанотехнологии, големите бази данни, имаме може би около 15 нови технологии като дроновете, като интернет на вещите, при който вещите в една къща, в едно пространство имат компютърни потенциали и общуват помежду си. И в един момент, когато ти трябва повече памет, ти ползваш всичко това. Гигантски неща се получават. И възможностите на човека да общува, но и да бъде зависим, стават невероятни. Това обаче разделя страхотно човечеството. Само преди няколко седмици в САЩ обявиха, че е създаден микрочип, който се имплантира в ретината и незрящият започва да вижда. Струва 22 милиона долара. За двете очи - 44 милиона. Организацията на слепите няма такива пари. Новите технологии имат заразяващ ефект. Влияят си едни на други и се разширяват в едни концентрични кръгове, и ни е много трудно да предвидим какво ще се случи при следващата стъпка. Един наноробот влиза в кръвта, пътува по кръвния път - той не се забелязва на фона на молекулите и може да отиде във всеки орган, в който има проблем. Но всичко това струва бесни пари и много малко щастливци ще имат привилегията да ползват подобни технологии. Косата ми се изправя, като си помисля, че бъркат в генокода. И сега, и сега получават смесени животни. Айнщайн беше казал: правим неща, от които зависи съдбата на човечеството и то трябва да има думата дали да ги правим или не. Но то трябва да разбира какво правим. Е, точно тук, казва, е големият ни проблем. Нямаме тая раса на преводачите. Защото, ако му обясниш нещата така, че да ги разбере, те не са тия неща. Ако ги обясниш така, че това да са тия неща, няма да ги разбере. Хората представа си нямат какво става. Това, което не знаем, е толкова много, че самото задаване на новите въпроси разширява невероятно нашето знание. Въпросите, на които нямаме отговор, отидоха много далеч. Отидоха отвъд Големия взрив. Ние говорим за неща, които мозъкът ни не е в състояние да възприеме. Ние нямаме и образи. Има, например, една стабилност на протоните, които са навсякъде и които са на границата на нищото, но това нищо не е нищо; и които стоят по някакво чудо на чудесата в стабилно състояние в много тесен диапазон; и е възможно, преди да довърша тая фраза, всичко да изчезне. Не взрив. Просто няма нищо. При един разговор с астрофизици във Франция, много известни, водещият пита добре ли финансират изследванията им, на което те отговарят с не малко тъга: „Ще ви кажем само, че астролозите във Франция карат много по-хубави коли от астрофизиците". Ето къде е човечеството. Чака зодията да му каже какво ще се случи. Ужас! Борим се така, сякаш всичко ни е дадено завинаги и винаги ще ни има. Глупости. Последните думи на Балзак са: „Отивам да видя голямото, може би..." Няма никакво „може би".

20.11.2019 г.

Между автора и текста

Литературната критика на Симеон Радев[1]

Използването на понятието „литературна критика на Симеон Радев" далеч не представлява безпроблемен тълкувателски ход. За СимеонРадевата критика многократно се е говорило, приписвали са ѝ се някак трудно сводими идеологеми, като импресионистичност, антидогматичност, реалистичност, класичност, консервативност и пр. Тази литературна критика обаче може би е достатъчно сложна и разноречива, за да не позволява безусловното си третиране като еднозначна и точно установима цялост и да подкопава опитите за научното или цялостното си употребяване, убягвайки им поради собствените си разбягващи се траектории. Именно в този смисъл писането за литературната критика на Симеон Радев или за литературния критик Симеон Радев по неизбежност преминава през известно предположение относно това *кой е Симеон Радев* или по-точно, каква семантична конструкция се „крие" зад *името Симеон Радев*. При все това, дали значението на това име е така самоочевидно, както напоследък сякаш все по-често се предполага? Разрешаването на въпроса в пълната му сложност в настоящия текст не е възможно, поради което ще се огранича с разглеждането на една конкретна негова траектория, свързана с литературнокритическото интерпретиране на фигурата на автора, доколкото всъщност в случая самите текстове на СимеонРадевата критика се обръщат рефлексивно към поставения въпрос за идентичността зад името *Симеон Радев*. СимеонРадевото писане за авторството, струва ми се, няма как да не бъде взето предвид, когато се разсъждава около собствения му статут на автор.

Съвсем закономерно, нееднократно Симеон Радев не е бил чужд на едно есенциалистко схващане за функцията на автора, чиято митологична условност навремето е подтиквала Ролан Барт да изписва думата с главна буква. Така например, в статия от „Художник" от 1907 година тази неразривност между творението и твореца се оценностява като основно естетическо достойнство на френския художник Йожен Кариер: „За нашите времена без вяра душата е нещо мимолетно, което захожда бърже като слънцето зад планините и изгасва без следа като сенките над водата. И само съвършеното изкуство има вечност, а художникът е един преходящ. Но душата на Кариер тъй всецяло прониква неговото творчество, че ние не можем да го отделим от нея"[2]. Естетическият суперлатив, който откроява художника на фона на съвременността, се състои в неразривността между твореца и творбата. Авторовата душа може и трябва да определя цялостното съществуване на творчеството. Подобен есенциалистки механизъм проработва и в портрета на позабравения френски писател Жан Лорен: „Името му летеше около него с един шепот от удушени възклицания и громката булевардна легенда, която бе му дала отдавна един ореол на декадентска извратеност, на сатанинство и на цинизъм, сякаш се носеше с някакъв видим трепет [...] Достатъчно е да го видите, за да прочетете в него всичките тези факти, които правят от неговото име един скандал [...] Челюстите му, едри, широки, зъбите му огромни и остри като у звяр, призовавaха жестове на убийство през нощта на бесни нощи и сцени на садизъм в стая със закрити прозорци, плискани от буря. Лицето му бе напудрено, рисувано, багрено. То напомнуваше някой фантастичен азиатски образ, който би олицетворявал същевременно сатрап, палач и куртизанка. Ръцете му правеха изнурени движения, които падаха като в агонично примиране"[3]. Лицето, челюстите, зъбите, ръцете – целокупната физиономично натоварена телесност на Жан Лорен се просмуква в смисловия обем на собственото име. Неговото съдържание сякаш неотменно носи отпечатъка на своята обвързаност с телесното присъствие на автора. Авторът се отлива в името си и името на автора остава приковано за същността му.

СимеонРадевото литературнокритическо писане обаче би могло да отдаде естетическа значимост и на обратния художествен похват - на отдръпването на автора от творението и прецизното заличаване на авторския отпечатък. Показателна е, например, оценката, която Симеон Радев дава на поета парнасист Шарл дьо Лил: „[той] е дал наистина на своята поезия такава велика и спокойна съзерцателност, такава лъчезарна обективност, такъв изглед на безлично творчество, щото можаха да кажат за него, че той отсъствува от своите творения, както „бог от вселената"[4]. Дьо Лил съумява да постигне единствено *ефект* на пълно оттегляне на личността си и пълно заличаване на своя демиургичен отпечатък: Дьо Лил *дава* на поезията си съответния *изглед на безлично творчество*, при което деперсонализираната поезия има като своя необходима логико-каузална предпоставка присъствието на автора, оркестриращ нейните белези на деперсонализираност. За да се самоизличи от поезията си, и най-аперсоналният парнасистки автор трябва да впише възможно най-дълбоко следите си в нейния текст.

На този етап несъмнено би могло да се предположи, че за СимеонРадевото писане Авторът представлява едва ли не основно естетическо понятие, което неотменно участва в провеждането на литературната интерпретация и изковаването на литературнокритическите оценки. При все това, подобно предположение би било едновременно непълно и недостатъчно прецизно. Неговата непълнота произтича от това, че по статиите от списание „Художник" не би могло да се съди за каквито и да било устойчиви тенденции. Редакционното планиране, пазарните условия и културните конвенции в началото на XX век несъмнено са обуславяли литературната критика на Симеон Радев, като са ѝ налагали съображенията на определена естетико-критически фразеология. Въпреки това обаче, внимателната нюансираност на литературнокритическите статии от „Художник" несъмнено сочи към известна склонност към проблематизиране на конвенционалните формули. Съвсем закономерно подобни усъмнявания биха могли да започнат да се проявяват и дори да добиват по-отчетлив релеф в дискурсивни режими, подчиняващи се на различни регламенти. Именно такава възможност е отиграна, например, в една статия на „ранния" Радев, в немалка степен посветена именно на разискването на инстанцията на автора като надежден инструмент за интерпретирането на литературния текст. Става дума за забележителния текст „Рекламата в литературната търговия във Франция", излязъл през 1902 г. във „Вечерна поща", който заслужава прочита си най-малкото, доколкото неговата проблематика е особено богата и някак си „непривична" с оглед на някои широко споделяни литературноисторически схващания за тогавашното „литературно мислене".

Една от основните теми на статията е подмяната на литературната критика с рекламата като основен похват за формиране на обществените нагласи към литературата. Естетическият вкус, настоява текстът, се разлага от комерсиализирането на литературната публичност, при което литературната критика като формираща вкуса се подменя от пазарни механизми за оценностяване на нискокачествени художествени произведения. Описанието на тези комерсиализационни процеси на свой ред извежда измежду тях тъкмо връзката между автора и творбата като средищен рекламен похват на литературната търговия. Литературната реклама се маркира като унищожаваща автентичността на литературното творчество, доколкото подменя „истинските" естетически ценности с „фалшиви" търговско-обменни трикове: „През месец юний видях в Париж, по големите булеварди, литературни обявления, наредени с електрически букви, които блещяха през нощта. И си помислих, че търговският гений е наистина главният характер на нашето време. Затова пък литературният гений гасне"[5]. *Търговският гений*, манифестиращ се в безскрупулната меркантилност на рекламата, измества и сякаш постепенно заличава автентичния *литературен гений* в двете му страни: на творчеството и на критиката, на вродената авторска дарба и на естетически издържания вкус. Търговският механизъм разгражда изконната връзка между творец и творба, дискредитирайки и цялото йерархично съотношение на естетическите ценности. Междувременно обаче рекламата се оказва мощен митотворчески механизъм, един от чиито механизми се състои именно в изработването на пазарно рентабилна и естетически изкривена фигура на автора: „Ако авторът е богат, той може да си послужи с друг род реклами. Преди да се появи неговият труд във важните вестници, като „Le Figaro" и пр., явява се някоя кратка литературна скица върху него [...] Важно е да се хвали в нея авторът. И тогава вие четете, че еди-кой си писател, на когото романът ще се появи утре, е нервозен и елегантен, и болезнен, и нежен, и мощен, и трагичен, и идиличен – епитетите се групират като струите на водопада [...] Има автори, които прибягват до други хитрости. Те се стараят да им се случи нещо, или казват, че им се е случило [...] Още един способ за реклама: фотографията. Портретът на писателя се пери в стълбите на вестниците. Неговият лик печели купувачи за книгата му [...] Така възклицават читателите – и особено читателките – и купуват романа на автора, който притежава тия качества; често пъти самият роман е лишен от тях"[6]. Макар и разрушаваща същностните форми на литературата, рекламата на свой ред произвежда клиширано-деформирани повторения или двойници на разрушените автентични явления. Симулакруми, изпразнени от състоятелност, от естетически достойно съдържание и естетически обоснована селективност, пригодени изцяло към стокооборота на литературния продукт. Деградация на естетическата издържаност на произведенията и на изтънчеността на обществения естетически вкус: рекламата свежда фигурата на автора до сензационен вестникарски конструкт, импониращ на низинно-елементарните форми на сантиментална дразнимост у публиката. В този смисъл, най-забележителната постановка от статията далеч не се свежда до възпроизвеждането на елитарното противопоставяне между високото и комерсиализираното изкуство. Находката на текста съм склонен да разпозная главно в очертаването на самия литературно-пазарен механизъм като профанизиращо и деформиращо повторение на псевдоавтентичните концепции, които според текста формират естетиката на предполагаемо автентичното литературно творчество и в частност – на авторското присъствие. Рекламата фалшифицира и симулира това присъствие, демонстрирайки обезпокоително тревожния белег на сходство или дори на двойничество между противоположните страни. Оттук се очертава един непреднамерен, но, струва ми се, неминуем смислов ефект: *авторството* не е нищо повече от известна фикция – била тя пазарна или литературно-творческа; то вече е резултат на дискурсивна изработка и, съответно, *връзката между твореца и творението* е лишена от изначална гаранция и есенциална неразривност. Авторът и текстът са неотменно разграничени и чужди помежду си поради известно различие, което придава на връзката им стойностите на пълна условност. Именно в тази точка от анализа на статията и като цяло на СимеонРадевото литературнокритическо творчество, би трябвало да се отбележи наново особената му рефлексивна релевантност спрямо темата на настоящия текст. *Името Симеон Радев*, името на автора Симеон Радев няма сигурен смисъл и не предоставя никакви сигурни средства за проследяването си. Неговият смисъл или неговата характеристика се разподобява от самото начало, разгръщайки се в разноречието на несводимите си проявления. Иззад гамата от нюанси не се открива никаква коренна или окончателна същност на СимеонРадевата литературна критика. Нито импресионист, нито реалист, нито догматик – едновременно податлив на всяко едно от тези определение и иронично убягващ на всяко едно от тях с неспокойно бродещия си почерк, Симеон Радев може би би бил ценен за днешните времена не толкова с иконографията на новоиздигнатия си паметник, колкото с невъзможността безрезервно да запечатаме творчеството му в каквато и да било завършена Истина.

Симеон Радев и съпругата му художничката Бистра Винарова. Снимка *Изгубената България*

Венцеслав Шолце

1 Текстът е част от по-обемно изследване, което бе представено на конференцията „Интерпретации и контекстуализации в българската литературна критика" (17-18 октомври 2019, София) – първа част, и ще бъде поместено в електронния сборник от форума.

2 „Един художник на душата. Е. Кариер" – В: *Художник*, год. II, бр. 9–10, май и юни, 1906–1907, с. 54.

3 „Литературни силуети. Жан Лорен" – В: *Художник*, год. I, бр. 19–20, 1905, с. 6–7.

4 пак там, с. 7.

5 пак там, 2.

6 „Рекламата в литературната търговия във Франция" – Във: Вечерна поща, 12. 09. 1902 г., 1.

Ивайло Христов и Валентин Маринов в кадър от *Парчета любов*

Взрян в мъждукащите хора

От 10 до 25 ноември в зала „Тотал спорт" в Пловдив се проведе кинофорумът за човека и времето „Срещу забравата", организиран от Валери Кьорленски и Петър Попзлатев с подкрепата на Фондация „Пловдив 2019". Събитието е посветено на 30 години от падането на Берлинската стена и края на тоталитарния режим в България. Включени са 19 важни български игрални и документални филма, създадени между 1985 и 2019. Оскъдно посетената ни критическа кръгла маса в Съюза на българските филмови дейци бе финалът на инициативата на Попзлатев, който я организира от болницата. В съкратен вариант този текст бе прочетен там.

Селекцията на Петър Попзлатев „Срещу забравата" по уникален начин събира едни от най-важните български филми преди и особено по време на прехода, който, според мен, все още не е свършил. По обективни и субективни причини някои липсват, но, общо взето, се оформя картина на безкомпромисно и нонконформистко кино. Иван Черкелов присъства на форума с 3 заглавия: „Парчета любов" (1989), „Търкалящи се камъни" (1995) и „Обърната елха" (2006, заедно с Васил Живков).

Игралното ни кино мъчително се справи с променената ситуация на филмопроизводство след създаването на Национален филмов център през 1991. Оттогава до днес режисьорите доста често се нагърбват с непосилната цел да изразят възгледите си за света и човека чрез тотално авторство (често и продуцентство). И допреди десетина години резултатът бе предимно половинчат. Но напоследък в киното ни влязоха млади хора с нова визия. В минималистични сюжети, през изобразяването на отделния човек в почти документален формат, филмите се превръщат в травматична картина на социалните и екзистенциални конвулсии. Най-успешните дебюти - от „Източни пиеси" на Камен Калев и „Аве" на Константин Божанов, през „Урок" на Кристина Грозева и Петър Вълчанов, „Отчуждение" на Милко Лазаров и „Безбог" на Ралица Петрова до „Жажда" на Светла Цоцоркова и „3/4" на Илиян Метев, „Ирина" на Надежда Косева и „Котка в стената" на Весела Казакова и Мина Милева - са фокусирани върху екстремността на днешното живеене. Филмите са пъстри, в различни стилистики и жанрови конфигурации. През натурализъм и абсурд, смях и ужас, те разсъждават не само върху проваления житейски проект, а изобщо върху обществения провал, детерминирал несбъдването на мечти в български условия. С международните си награди и особено след успеха на световния втори филм на Милко Лазаров „Ága", киното ни вече набира доста самочувствие.

Но ми позволете да се върна трийсет години назад.

Преди и малко след 10 ноември 1989 по българските екрани те за съвсем кратко време излизат четири игрални дебюта ("Парчета любов" на Иван Черкелов, "Бягащи кучета" на Людмил Тодоров, "Екзитус" на Красимир Крумов-Грец и "Аз, Графинята" на Петър Попзлатев), обединени от несъгласието. Те са различни срезове на опустошението. За пореден път твърдя, че появата на тези дебюти е едно от най-важните неща, случили се в българското игрално кино през последните 30 години. Поне по 5 причини: **1.** заради новите млади режисьорски гласове, които задават важни поколенчески въпроси; **2**. заради разправата със сюжетния трафарет и с конформизма върху терена на екзистенциалното; **3**. заради тревожно-експресивната визия на операторите съмишленици (Емил Христов, Стефан Иванов, Рали Ралчев, Войчех Тодоров, Христо Бакалов); **4.** заради новите лица, персонифицирали внушенията им и превърнали се в едни от най-важните актьори на прехода (Петър Попйорданов, светла му памет, Светлана Янчева, Ивайло Христов, Жорета Николова, Александър Морфов, Мариана Крумова и др.); **5.** заради трасирания път на автори, превърнали се в гръбнака на игралното ни кино днес, които отстояват своите нравствени позиции и кинематографични търсачества през артхауса. Както пише Светла Иванова през 1989 г. във вестник „Народна култура", „За някого това може да е бягство от полето на гражданската доблест, за която българското кино неведнъж е плащало скъпо. Но няма да е справедливо да не отбележим, че с екзистенциалните си интереси младите в днешното ни кино се съпротивляват срещу прекомерното схематизиране на човешката природа и начина ни на живот, а оттам и в повечето ни игрални филми. Те явно искат да поставят акцент върху онези едва мъждукащи човешки качества, възвръщайки естествения обем на природната ни същност, която години наред се свеждаше главно до социалната полезност на човека и до степента на неговата гражданска активност... Във всеки случай не смятам, че трябва да се правят единствено филми като „Парчета любов", „Бягащи кучета" или „Екзитус", но би било късогледство да не забележим как те разширяват представата ни за човека..." („Ръжда и злато", избрани текстове 1978 – 2005, ИК „Колибри").

И така, в 90-те младите влязоха с по един филм, свобода, потрес от случващото се наоколо и взряност в собствените си колизии. Парадоксът е, че именно тези "мрачни особняци", които отдавна не са млади, а и Красимир Крумов-Грец вече го няма, са сред най-плодовитите автори на прехода, плюс Иглика Трифонова и Светослав Овчаров от класа на Георги Дюлгеров във ВИТИЗ/НАТФИЗ „Кръстьо Сарафов", откъдето са и Иван Черкелов, и Людмил Тодоров.

Ще се фокусирам върху киното на Иван Черкелов (1957). Освен филмите, включени в „Срещу забравата", той е автор на още 3: „Стъклени топчета" (1999), „Раци" (2009), „Семейни реликви" (2015), а в момента работи над седмия си. Автобиографичност/биографичност до степен на изповедност е един от най-ярките кинематографични кодове във филмите му. И заниманието със смъртта – от „Парчета любов", където преживяването ѝ е изобразено с библейски цитат, през „Търкалящи се камъни", където присъства натрапчиво - видимо (епизод в морга и селско погребение) и словесно (диалози на братята за покойната майка например), нелепото младежко убиване в „Раци" и „Семейни реликви" до бъдещия му филм, който проследява процеса на умирането/просветлението на възрастна жена. Понякога се мярва и любов. Това кино изследва човешката несъстоятелност и пропуснатите шансове за близост. Човърка с троен интензитет - на антропологичното отчаяние, на обезкуражаващия автентизъм и на високия естетизъм. Иван Черкелов показва бездната без пощада. През филмите му често изниква внушението, че колкото по-несъстоятелен е човекът, толкова по-величествена е природата. А най-важното, според мен, е, че авторът не изневерява на своя стил - интелектуално-експресивната тревожност с упование в индуистката философия. Сменя герои, интериори, екстериори, сменя жанрове и актьори, но не и стил. И заедно с оператора Рали Ралчев (в „Стъклени топчета" е с Емил Христов), художника, актьорите и музиката, създава амбивалентна реалност: автентична и условна; вибрираща и монолитна, разпознаваема и специфично негова.

С „Парчета любов" Иван Черкелов бръкна в душите на връстниците си - хипари и „безбожници". На екрана бе извадена цялата методология на безотговорната нетърпимост. Със скалпел Иван Черкелов чегърта своите спомени и фантазии, за да извади на показ охлузената, омърлушена, но все пак жива физиономия на част от поколението ни. Възрастните крещяха, че такова кино няма; или ако го има, то е в края на 50-те и началото на 60-те във Франция. Ние, младите, наясно с Новата френска вълна, се кълняхме, че това е Филмът. Възрастните обвиниха „Парчета любов" във фрагментарност. Младите разбрахме, че е минало времето на заблудите. След този филм, за който съм изписала сума ти страници, престана да ми пука за постижимостта на щастието. Болките – предизвестени и случайни, цигарите – недопушени и превърнати във фасове, вините – мними и драстични, ракията – бягство и ритуал, думите – гонени и разгонени, екстазите – постигнати и не... Сивите дни и сините нощи в „Парчета любов" раздират удобната равнинност на обичайния български игрален филм и той самият започва да се чувства неудобно пред дръзкия новак. Досега никой не си е позволявал такава самоубийствена разголеност. Мълниеносното сваляне на „Парчета любов" от екран бе логичната реакция на тогавашната цензура. Преди три години във филмотечното кино „Одеон" видяхме „Парчета любов" - първият български изцяло реставриран и дигитализиран филм. Мотор на това свято дело е операторът му Рали Ралчев, ужасил се от състоянието на лентата по време на прожекция там по повод 60-годишнината на режисьора. И, вместо лентата със снежинките, които ни бяха показани за малко в началото, гледахме прекрасно копие на Черкеловия дебют с всичките цветови отсенки и нюанси. Що се отнася до самия филм, той не е помръднал – стои си все така хашлашки и тревожен, с приятелствата и греховете, с иронията и любовта, с неудовлетвореността и свободата, с голотата и болките. Нещо повече – с младежките колизии, градските шумове и бюрократични тъпизми, „Парчета любов" изглежда сниман днес. Само София и колите са различни. Е, и актьорите, разбира се. Млади зрители бяха въодушевени от искреността и новаторството на филма. Дано по същия начин да е възприет „Парчета любов" и на прожекцията в Пловдив.

Дълго чакахме втория филм на Иван Черкелов. За известно време потъна в Кришна съзнание. Ако в „Парчета любов" бе втренчен в моралните колизии на своите връстници чрез конвулсиите на херметичното групово живеене, в „Търкалящи се камъни" (България/Франция) - филм за пътуването към Бога - идва ред на бащите. В него неудовлетвореността на Иван Черкелов от човешкото несъвършенство напуска територията на рационалното – приютява го ирационалното, където биография и фикция, живот и изкуство се смесват в колаж от тълкувания. Дипломната работа на Иван Черкелов „Балада" (1982) и „Парчета любов" са фиксирани върху наранената от фалша наоколо нравственост на групата. В „Търкалящи се камъни" Иван Черкелов стига до абсолютното капсулиране на героите спрямо обществото. Съзнавам, че това е свързано с целеустремеността на заниманието - пътят към Бога. Но, независимо че не мога да отделя поглед от екрана, усещам агресия. Ако съдя по филма, излиза, че най-ефикасното бягство, което можем да реализираме по пътя към духовността, е бягството към себе си. Във втория си филм Иван Черкелов въвежда фигурата на бащата (своя собствен, който играе баща на други) като проекция на прозренията си за смисъла – бащите са синове, синовете са бащи, а бащата на смисъла е Бог. Мелодията на Шрила Прабхупада на фона на приближаващия заплашително локомотив се носи като трансцедентално обещание за безкрайност. За разлика от „ахмашки" снимани те „Балада" и „Парчета любов", визията на Рали Ралчев в „Търкалящи се камъни" е извънредно живописна - до степен, че въздейства емоционално хипнотично и натоварва всекидневието с особено излъчване. В „Търкалящи се камъни" Иван Черкелов се оттласква от хипарството, белязало „Балада" и „Парчета любов", но пък екранизира идеи на Кришна, свързвани с раждането на хипи движението. Това пренареждане на биографични влияния върху творчески идеи приближава филма до постмодерната естетика. И отново ще цитирам Светла Иванова от текста ѝ „Търкалящи се камъни. Разговор с Бога" във в. „Култура", бр. 50 от 1995: „Със своята отвореност „Търкалящи се камъни очевидно се измъква от европоцентричното притегляне на ясните, закръглени и, в крайна сметка, затворени мисловно-естетически конструкции. В работата си над този филм Иван Черкелов, изглежда, постъпва като онзи дзен-учител, който на въпроса „Какво е Буда?, събул сандала си, сложил го на главата си и отминал". Всъщност, „Търкалящи се камъни" не е бил показан в Пловдив – непосредствено преди прожекцията в София от буса на Петър Попзлатев е задигната раничката му с дисковете. Той е успял да открие нея и документите, но не и филмите.

Новелният хибрид от фикция и документ „Обърната елха" (2006, България/Германия, Специалната награда на журито в Карлови Вари и др.) завръща в киното ни мощния кинематографизъм (създаден е заедно с дебютанта Васил Живков – доказано талантлив документалист).

Общо взето, във всичките си филми Иван Черкелов се занимава с българското живеене през групата. Ако в „Балада" и в „Парчета любов" това са хипари, капсулирани от соца наоколо, в „Търкалящи се камъни" са братята, търчащи подир Смисъла, в „Стъклени топчета" (1999) са мумии, имитиращи живот, в „Обърната елха" се прехвърля върху други социални групи, етноси, манталитети... Изглежда отстранен от заниманията с автобиографичността в предишните си филми, дори, бих казала - от известното високомерие. И наистина се е получил филм-живот.

С цялата си дълбочина и абсурдност, „Обърната елха" е много по-демократичен от предишните му филми. Всичките му компоненти ме водят в тази посока, но ми е много важен автентизмът на речта – циганите, например, си говорят и ги разбирам през мелодиката на езика им... И ми е леко, и се кефя – и на тях, и на пъстротата на общото ни живеене... „Обърната елха" е напълно различен от другите филми на Черкелов – като структура, ситуации, герои, внушение. Прилича на предишното му кино само със заниманието с несретници. От различни „частици", заедно с Васил Живков, изваждат внушителен образ на живота, надскачат заниманието с националното съществуване. Няма да забравя изказване на зрителка през 2007 на кинолекторията "Новите български филми", организирана от вестник "Култура" и Община Плевен, че тя няма да може да разкаже на приятелите си този филм. Защото как да се разкаже визуалната мощ на контраста природа-живеене, заснета от Рали Ралчев... Изобразителните решения са екстракт от едър кинематографизъм – колорит, ракурси, планове, портрети, среда... И музикално-звуковата партитура е внушителна.

Както е верен на любовта си към рока, през всичките години от излизането „Парчета любов", Иван Черкелов изглежда непоклатимо консервативен и последователен в заниманията си с една тема в авторското си кино – хаоса в душата на човека. В „Парчета любов", "Търкалящи се камъни", "Стъклени топчета" (Специалната награда на журито от „Златна ракла" 2000, Награда за женска роля на Жана Караиванова от „Златна роза"), "Обърната елха", "Раци" („Свети Георги" за режисура от Москва и др.) и „Семейни реликви" (специалната награда на журито от „Златна роза"), той се интересува от търсенето на Смисъла - и едро, и детайлно, и тревожно, и мъдро. Взрян надълбоко в света наоколо, във филмите си той сякаш въплъщава тезата на Камю за живота като „нечовешка игра между абсурда, смъртта и надеждата, които си разменят реплики". Черкелов рови из времето с антропологична прецизност и създава своя реалност – магична и вибрираща, която не можеш да сбъркаш с никоя друга.

Изкушавам се да цитирам Иван Черкелов от наш разговор: „Повече или по-малко, опустошението е нормална черта на въпросния преход. Разбира се, когато това опустошение и тези руини се разглеждат в дълбоко човешки план, нещата изглеждат другояче – никой от нас не е очаквал и дори не си е представял, че ще ни случи това, което ни се случи. Но и ние самите сме си виновни – особено за вътрешната опустошеност. Ако някой ми каже, че филмите ми са подобни един на друг, монотонни, говорят за едно и също, подобно на старата група Black Sabbath, бих казал, че тези филми, а и аз между тях, приличаме малко на църква на гробище. Тази църква не е като другите църкви – там няма сватби, няма кръщенета, няма празници, няма разнообразие. Поводът винаги е един и същ. Но не може и без такава църква" (вж. в. „Култура", бр. 1 от 2017 г.).

Ако се направи днес анкета „Десетте български игрални филма", не знам какъв ще е резултатът. Но в онази, която направих през 1993 година в „Култура", „Парчета любов" попадна в десетката. Сега вече, естествено, имам и нови любимци: Милко Лазаров, Кристина Грозева и Петър Вълчанов, Константин Божанов, Илиян Метев... Но с нетърпение очаквам новия филм на Иван Черкелов със сложно заглавие „Не влизай в пререкание с персонала на банята". Уникалното му кино е колкото монотонно, толкова и въздействащо. В него радостта не е често срещана, но пък е радост да го гледаш.

Геновева Димитрова

Когато най-могъщата нация прекрачи границата

По време на „войната срещу терора“ в рамките на мандата на Джордж Буш арестуваните в залива Гуантанамо, в базата „Абу Граиб“ и на много други места за задържане са измъчвани. Нанасяни са им побои, поставяни са в стресови ситуации. Върху тях са упражнявани различни техники на мъчения, като давене от сън, симулиране на давене, сексуално посегателство, излагане на силна горещина или силен студ, затваряне в малки кутии, подобни на ковчег.

По време на мандата на Барак Обама със смъртоносни нападения с дронове от прицел са мъже и юноши само защото за тях има подозрения, че са извършили престъпления. При ударите срещу тях са убити многобройни цивилни граждани. Има предположения, че ударите с двойни откоси са насочвани и към пунктовете за първа помощ. Неотдавна администрацията на Доналд Тръмп създаде комплекс от лагери за задържане, които се намират на американската граница. Там условията са далеч по-лоши в сравнение с онези, които Съединените щати са задължени да предоставят на вражески затворници съгласно Женевските конвенции.

Нечовешкото струпване на хора е оприличено на „концентрационни лагери“; Адам Сърър от американското списание „Атлантик“ нарича това „историческо престъпление“. Някои учени твърдят, че условията на задържане отговарят на международните определения за престъпления срещу човечеството, съдържащо се в Римския статут, с който се създава Международният наказателен съд.

Това са престъпления, които Държавният департамент на САЩ би критикувал (и критикува), когато се извършват от държави, като Сирия, Сърбия или Судан – места, където Америка подкрепя трибуналите за военни престъпления. Какво може и трябва да се направи и от кого, за да има правосъдие, когато агенти на правителството на САЩ сами извършват военни престъпления или престъпления срещу човечеството? Може да изглежда, че вариантите са ограничени предвид факта, че Съединените щати са суперсила, която е в състояние лесно да устоява на критики, да бяга от отговорност и да поставя своите действия над закона, като дава ново тълкуване на самия закон.

Все пак, историята на тези три мандата на президенти показва, че има няколко пътя към правосъдието. Но дали и как те могат да успеят, зависи от типа правосъдие, политическата воля на множеството участници и най-важното – от това дали обикновените американци могат да устоят на усилията на правителството на САЩ да пренапише международното право и морала. Добрата новина е, че те са го правили и могат да го правят. Американците могат да надграждат върху тези успехи и да се учат от пропуснатите възможности.

Видове правосъдие

Има няколко начина да се разглежда правосъдието, когато става въпрос за военни престъпления и престъпления срещу човечеството. Когато правозащитниците обмислят как да реагират на подобни видове престъпления, първата стъпка обикновено е така нареченото „подобряващо“ (амелиоративно) правосъдие. То предполага усилия за подпомагане на жертвите и прекратяване на престъпленията. От гледна точка на жертвите, е много по-добро от ad hoc наказанието.

Непрекъснатите усилия за спиране на военните престъпления и престъпленията срещу човечеството включват протести, международно възмущение, хуманитарна помощ и дипломация и средства за правна защита. В някои ситуации принудителните усилия за спиране на военните престъпления и престъпленията срещу човечеството включват външна военна намеса. Това стана на места като Либия или Косово.

Възстановителното правосъдие се стреми да поправи раните в резултат на извършените престъпления – не само на хората, но и на обществото. Пример за възстановително правосъдие са репарациите, а така също и комисиите за установяване на истината, където акцентът е не толкова върху наказването на извършителите, колкото върху организиране на разговори с цел възстановяване и признаване на стореното зло. В този случай целта е да се продължи напред с поискана и получена прошка. От значение са и други форми на възстановително правосъдие. При тях се полагат усилия следващите поколения да получат информация и да се образоват за това, което преди тях се е случило, за да се гарантира, че тези ужаси повече никога няма да се повторят.

И накрая, наказателното правосъдие предполага съдебни процеси и наказания за поне някои от извършителите. Съгласно Женевските конвенции, самите държави носят отговорност да съдят своите военни престъпници, но това прави трудно осъждането на политически лидери, разпоредили извършването на престъпления срещу човечеството. При такива случаи се налага да се извърши смяна на властта, политически преход. В много случаи тъкмо тези ръководители са изправени пред съд, когато вече не са начело на управлението. На някои от тях, например, на лидерите на босненските сърби Ратко Младич и Радован Караджич, се повдигат обвинения. Те отиват на съд и получават присъди в създадени от ООН международни трибунали. В конкретния случай става дума за Хагския трибунал. Някои, като Саддам Хюсеин, са изправени на съд и екзекутирани (или като Муамар Кадафи са само екзекутирани) от окупационните власти или от собствените им народи след преврат.

В някои случаи, както при Аугусто Пиночет, от диктаторите е търсена отговорност чрез процеса на универсална юрисдикция. В такива случаи при пътуване в чужбина те са арестувани и/или екстрадирани в други държави, за да бъдат изправени пред съд за престъпленията си. И все пак, Пиночет в крайна сметка избягва от съдебно дело по медицински причини, което прави въпросните усилия често избирателни и специфични. В стремежа си да систематизира тези ad hoc подходи и да допринесе за такъв подход към наказателното правосъдие, който е основан на правила, международната общност създаде Международния наказателен съд.

Неговото предназначение е да съди най-големите извършители на най-тежките престъпления и то в случаите, когато не е възможно друго правосъдие. Въпреки това, в плетеницата от договорни задължения остават пропуски, които защитават престъпниците. Омар ал Башир, дългогодишният диктатор на Судан и архитект на геноцида в Дарфур, е свален от власт и е обвинен от Международния наказателен съд. Но за да бъде арестуван, това би изисквало сътрудничеството на африканските държави, в които пътува. Вместо да го задържат обаче, много от тях са готови да му предоставят убежище.

При усилията за решаването на подобен род проблеми от ключово значение е политическата власт. Често международното правосъдие спрямо извършителите на военни престъпления се налага на губещите в конфликти, а хуманитарните интервенции се случват само на места, където понасящите интервенцията са в по-слаба позиция и от тях се очаква по-малка съпротива. Така силите на НАТО влязоха в Либия, опитвайки се да защитят цивилните, но позволиха на Сирия да рухне – от страх да не вкарат Русия в регионална война. Що се отнася до така нареченото „подобряващо“ (амелиоративно) правосъдие, при него способността да се предизвика чувство на срам или да се убеди съответната държава да спазва закона много зависи от това какви наказания и поощрения могат да бъдат използвани за промяна на линията на поведение.

И така, тук стигаме до въпроса - какво се случва, когато държава, извършваща престъпления срещу човечеството, е най-силната в света?

Пречки пред правосъдието

Съединените щати разполагат с три форми на сила, които създават пречки пред осъждането на престъпления срещу човечеството в Америка. Най-очевидната форма - това е оказването на принуда – способността да се принуждават другите чрез заплаха от сила или отнемане на помощ. САЩ разполагат с най-силната

При усилията за решаването на подобен род проблеми от ключово значение е политическата власт. Често международното правосъдие спрямо извършителите на военни престъпления се налага на губещите в конфликти, а хуманитарните интервенции се случват само на места, където понасящите интервенцията са в по-слаба позиция и от тях се очаква по-малка съпротива. Така силите на НАТО влязоха в Либия, опитвайки се да защитят цивилните, но позволиха на Сирия да рухне – от страх да не вкарат Русия в регионална война.

армия и изразходват за отбрана повече от която и да е нация, като използват своето богатство, за да подкупят по-малко силните държави да следват нарежданията им. Неясните и други страни да се намесят в САЩ, за да затворят концентрационните лагери по южната граница, така, както силите на НАТО се намесиха в Босна. По този начин американската груба сила – изразена както в оръжия, така и в богатство, възпрепятства някои форми на така нареченото „подобряващо“ правосъдие.

Съединените щати също умело използват своята институционална сила, за да създадат имунитет на лидерите и военните си срещу наказателното правосъдие в чужбина. Съединените щати разполагат с право на вето в Съвета за сигурност на ООН и затова не биха могли да бъдат под прицела на специален трибунал, подкрепен от ООН. Съединените щати също така не са подписали Римския статут на Международния наказателен съд, така че на практика техните ръководители не са под юрисдикцията на Съда. Въпреки че има случаи, при които на американски войник или на агент на ЦРУ би могло да бъде повдигнато обвинение от Съда, Съединените щати са положили изключителни усилия в институционално отношение, за да гарантират, че това никога няма да се случи. Тези усилия включват сключване на двустранни споразумения с много държави за имунитет, за да се гарантира, че те никога няма да предадат американски гражданин на Международния наказателен съд. Приет е дори акт на Конгреса, който би легитимирал нападение на САЩ над Холандия, в случай че американски гражданин се озове на подсъдимата скамейка в Международния наказателен съд. Можем да се запитаме дали изобщо съществува някакъв механизъм, чрез който американски лидери или дори редови пехотинци биха могли да бъдат подведени под отговорност за престъпления срещу човечеството.

Трябва да добавим, че Съединените щати са много умели и в упражняването на една различна форма на сила: на онова, което политолозите Бъд Дювал и Майкъл Барнет наричат „структурна“ или „продуктивна“ сила. Тя не действа като институционална или принудителна сила във взаимодействия с други, а по-скоро измества значенията, свързани с понятията. Администрацията на Джордж Буш, например, не само разреши и одобри изтезанията, но и се опита да предефинира понятието „изтезание“, като по този начин узакони собствените си действия. Така тя се опита да придаде друго значение на действия, като симулиране на давене, поставяне в стресови ситуации и сексуално посегателство, наричайки ги форма на **„засилен разпит“.**

Администрацията на Барак Обама продължи и засили практиките от ерата на Джордж Буш, между които извънсъдебни екзекуции на заподозрени в тероризъм лица, извършвани с безпилотни самолети, включително селективни масови убийства на тийнейджъри само за това, че са от мъжки пол, на възраст, подходяща за военна служба, и изглеждат подозрително. Но Обама и неговите юридически съветници направиха нещо повече от това да се насочат към заподозрени в тероризъм и да ги екзекутират без надлежен съдебен процес в зони, където САЩ не са във война. Те създадоха сложни правни концепции, за да се опитат да оправдаят своите действия. Заявиха позицията, че военното право трябва да се прилага там, където, според експерти по правата на човека, то не бива да се прилага, и определиха тези действия като „целенасочени убийства“, а не като „извънсъдебни екзекуции“, както ги виждат от ООН.

И администрацията на Доналд Тръмп действа по подобен начин в опитите да преосмисли Конвенцията за бежанците, като не само пренебрегва принципа за забрана на връщането, но и формулира нови задължения на транзитните държави (често самите те много опасни места) с цел да приемат бежанци. Междувременно президентът Доналд Тръмп обяви лицата, търсещи убежище, „извън закона“, въпреки че правото на личността да премине граница, за да търси убежище, е защитено съгласно международното право; и, следователно, държави като САЩ, които отказват това право, са действителните субекти „извън закона“.

Основания за надежда

Въпреки тези тактики, прилагани от американското правителство с цел избягване на отговорност за военните престъпления и престъпленията срещу човечеството, реалният ход на историята е в посока правосъдие. Ето защо дори най-мощната държава в света не е в състояние безнаказано да извършва престъпления, а още по-малко да убеждава международната общност, че нейните престъпления не съществуват.

Администрацията на Джордж Буш извършваше изтезания и се опитваше да ги предефинира, но тази позиция не бе приета – нито от Върховния съд на САЩ, нито от Европейския съюз, нито от болшинството средностатистически американци. И докато множество малки държави подписваха под натиск от страна на САЩ двустранни споразумения за имунитет, то много други страни отказваха да го направят, приемайки произтичащите от това последици. Най-често под формата на непредоставени помощи или оттеглена подкрепа от страна на Вашингтон.

Въпреки че няма вероятност някоя държава да осъществи хуманитарна интервенция в САЩ, за да затвори концентрационните лагери на Доналд Тръмп, масово се наблюдават форми на „подобряващо“ правосъдие, които водят до промяна. Това лято стотици хиляди американци излязоха на улиците в рамките на един уикенд, за да протестират срещу концентрационните лагери. Същевременно редовно се провеждат множество по-малки акции. Застъпнически групи използват съдилищата, за да отменят най-тежките решения - изстъпления на Доналд Тръмп, и постигат успехи в полза на задържаните. Демократичното крило на Конгреса наблюдава ситуацията в лагерите по границата, провежда изслушвания и е включило правата на хората, търсещи убежище, като основна тема в програмата и кампаниите си. САЩ не са нацистка Германия, където по-голямата част от обикновените германци свиваха рамене, аплодираха или поглеждаха встрани.

Въпреки че няма вероятност нито един американски лидер да бъде изправен пред Международния наказателен съд, Конституцията на САЩ забранява нечовешко отношение и жестоко и необичайно наказание. Тя изисква надлежен процес за всички лица на американска територия и то не само за американските граждани. Тя също така изисква от САЩ да спазват договорите си. Законът за военните престъпления забранява американски войници да извършват действия, които биха нарушили член 3 от Женевските конвенции. Законът за изтезанията забранява на всички граждани на Съединените щати да извършват престъпления, които биха попаднали в определението на ООН за изтезания, което предполага нанасяне вреда на психиката. Съдилищата в Съединените щати редовно се занимават с тези проблеми. Както американските войници, така и американските агенти биха могли да бъдат преследвани по силата на тези закони и по Нюрнбергските принципи при положение, че произволно задържат цивилни лица в нечовешки условия или психически малтретират деца.

А дори и Съединените щати никога да не проведат подобни съдебни процеси, то други държави биха могли да го направят, ако на тяхна територия влязат лица, замесени във военни престъпления. Съгласно принципа на универсалната юрисдикция, всяка държава може да арестува и изправи пред съд лица, обвинени в подобен род престъпления. В действителност, няколко държави повдигнаха обвинения срещу служители от обкръжението на Джордж Буш, а Малайзия вече ги призна задочно за виновни. Това, само по себе си, е форма на наказателно международно правосъдие, тъй като ограничава кръга от държави, в които подобни лица могат да пътуват безопасно.

Перспективите за правосъдие в Съединените щати не бива да се преувеличават, тъй като Америка пропусна важни възможности. Когато Барак Обама встъпи в длъжност, имаше призиви за съдебни процеси от страна на организации, като „Хюман Райтс Уоч“ и други адвокатски групи за защита. Но администрацията на Барак Обама направи съзнателен избор да не преследва служители от мандата на Джордж Буш, които бяха разработили политиките на изтезания на задържани. Извършвайки удари с дронове, практика, характерна за ерата на Джордж Буш, и продължавайки централизирането на изпълнителната власт под претекст, че води война срещу тероризма, Обама създаде условия и Тръмп да продължи със злоупотребата с президентските правомощия. Вместо това, администрацията на Барак Обама можеше да анализира и премахне създадените условия, позволили на Джордж Буш и Дик Чейни да действат с привидна безнаказаност.

Освен това, САЩ като нация често са пропускали възможността да се ангажират с истинско възстановително правосъдие след най-мрачните си периоди. Вярно е, че понякога сме постъпвали правилно - Съединените щати имат исторически опит да компенсират онези, на които са нанесли щети по време на военни действия. Например, по време на окупациите както в Афганистан, така и в Ирак, правителството на САЩ създаде програми, по които изплаща компенсации на близките на загиналите цивилни граждани, намерили смъртта си в тези войни. САЩ биха могли да развият този тип поведение и мислене, като предоставят компенсации на пострадалите бежанци, на жертвите на изтезания и на тези, които са загубили семейства при удари с дронове.

Но вместо това, за тези жертви се прави много малко. Когато пакистански жертви на удари с дронове се явиха пред Конгреса на САЩ, за да разкажат историите си, присъстваха много малко представители и сенатори. Семействата на пострадалите в Гуантанамо или в „Абу Граиб“ получиха оскъдни извинения, а още по-малко подкрепа. Когато през 2009 г. председателят на Комисията по правосъдие в Сената Патрик Лихи обяви, че Съединените щати трябва да създадат комисия за установяване на истината и за помирение с цел да се преодолеят жестокостите от епохата на Джордж Буш, неговата идея получи малка подкрепа. Остава неясен и отговорът на въпроса какво би могло да означава „възстановително правосъдие“ за онези деца, чийто мозък е непоправимо деформиран при ранна детска травма и раздяла с родителите и чието отношение със семейството никога няма да бъде същото.

Но дори и в ситуации, много по-мрачни от тези в САЩ днес, възстановителното правосъдие е възможно. И не само това – то е от съществено значение за преобръщането на приливните вълни на расизъм, омраза и страх, които често стоят в основата на тежките престъпления срещу цивилното население. В Германия след Холокоста политическите елити предприеха конкретни мерки, за да коригират психологическата амнезия, която може да настъпи след зверства. Те въведоха закони, забраняващи отричането на Холокоста; създадоха музеи и паметници; гарантираха, че всеки германски ученик е посетил концлагер.

Перспективите за правосъдие в Съединените щати не бива да се преувеличават, тъй като Америка пропусна важни възможности. Когато Барак Обама встъпи в длъжност, имаше призиви за съдебни процеси от страна на организации, като „Хюман Райтс Уоч“ и други адвокатски групи за защита. Но администрацията на Барак Обама направи съзнателен избор да не преследва служители от мандата на Джордж Буш, които бяха разработили политиките на изтезания на задържани. Извършвайки удари с дронове, практика, характерна за ерата на Джордж Буш, и продължавайки централизирането на изпълнителната власт под претекст, че води война срещу тероризма, Обама създаде условия и Тръмп да продължи със злоупотребата с президентските правомощи

Освен това, Германия разработи политики на помирение и изграждане на доверие с международната общност. По подобен начин в Южна Африка бе създадена Комисия за установяване на истината и помирението, за да помогне на страната да се излекува от наследството на апартейда. Както Дезмънд Туту – активист срещу апартейда и лауреат на Нобелова награда за мир – е документирал, ефектът от тази институция е, че възстановява южноафриканската политическа култура около споделената история на общите трудности и около разбирането за ценността на расово плуралистичното общество.

Тези неща, които бяха извършени от Германия и Южна Африка, само от време на време са били опитвани в други държави, като Япония и САЩ, по отношение на военните престъпления или престъпленията срещу човечеството. През 2014 г. докладът на сенатската Комисия за разузнаване, разглеждащ изтезанията на ЦРУ, бе крачка в тази посока, но подобни усилия достигат само до малцина заинтересовани. Те далеч не са същите, като на публична комисия за установяване на истината, излъчвана по телевизията и препотвърждаваща международните принципи за правата на човека. Комисия, даваща възможност на жертвите да разкажат своите истории, а на извършителите - да признаят грешките си и да потърсят прошка в замяна на амнистия. В Съединените щати понякога се създават комисии за установяване на истината – като Комисията от Грийнсбъро в Северна Каролина от 2004 г., фокусирана върху расовото насилие. Като цяло обаче, тези комисии не се използват като инструмент за правосъдие на национално ниво. Може да се спори по тезата на техните противници - че тези комисии позволяват в обществото да се поддържат разказите на жертвите, които, от своя страна, подхранват бъдещи вълни на насилие. Насилие, основано на желание за защита на идентичност, вместо на желание за търсене на общ разказ за миналото, както се случи в Южна Африка и Германия.

Ако през 2020 г. Доналд Тръмп загуби властта, новият президент би могъл да обмисли множество варианти на правосъдие. Изследванията показват, че най-ефективни са комбинираните видове правосъдие. Но преди това следва новият президент да закрие лагерите и да възстанови политиката на предоставяне на убежище на най-уязвимите бежански семейства. Очаква се и да осигури „подобряващо“ правосъдие за жертвите. Не на последно място, новият президент ще трябва да работи за започването на съдебни процеси по обвинения за извършени престъпления срещу човечеството. В това число и срещу високопоставени американски граждани, включително и срещу самия Доналд Тръмп. По отношение на изпълнителите на по-ниско равнище, които са вярвали, че само вършат работата си, ще трябва да се свика Комисия за установяване на истината и помирението. Така ще започне процес на общонационално признаване на отговорността за престъпленията и търсене на прошка и изцеление. Само чрез тази комбинация от стратегии формулировката „никога повече“ може да стане, ако не реалност на американска земя, то в голяма степен много вероятна перспектива.

Чарли Карпентър

www.cato-unbound.org, 19.09.2019

Превод от английски **Кристина Сантана**

[1] Едно от нарушенията й бе, че използва публичността си, за да призове хората да си купуват продукти от фирмата на Иванка Тръмп.

[2] Според текста му, „Всички членове се въздържат в международните си отношения от заплахи или употреба на сила срещу териториалната цялост или политическата независимост на която и да било страна, или от всяко друго поведение, несъвместимо с целите на Организацията на обединените нации“.

Анархията в международните отношения

Как да търсим отговорност от правителствени лидери за военни престъпления и за престъпления срещу човечеството, е важен въпрос. Един от най-трудните, на който трябва да намерим отговор. Чарли Карпентър дава ценни насоки как да поискаме да се понесе тази отговорност, макар че на практика проблемът е доста по-сложен.

Той се корени в правоприлагането. Както Карпентър обяснява, „ключовият въпрос е политическата власт.“ Въпреки че днес съществуват наднационални институции, сложни правни договори и механизми за прилагане, световната политическа система се радва най-вече на една придобивка - анархията. Няма световно правителство, няма суверенен орган над държавите, който безпристрастно да им налага справедливост в качеството им на отделни държавни субекти.

Според редица учени в сферата на международните отношения, съществуващата анархия не е фактор без значение. Тя стимулира и ограничава държавите. Може да се оприличи на система за самопомощ, при която всяка суверенна единица отговаря за собствената си сигурност на конкурентен, често безмилостен терен, според представите на Томас Хобс. Вероятно и войната е функция на анархичната структура на международната система – с други думи, избухва, защото няма кой да я спре. И тя ще продължи до момента, в който не се появи някой глобален Левиатан (макар че тази алтернатива не е особено практична и влачи след себе си шлейф от собствени ужаси и страхотии).

Така нареченият държавен суверенитет в условията на анархия означава, че международните съдилища нямат универсална юрисдикция. Следователно, напълно доброволно държавният апарат трябва да търси наказателна отговорност от собствения си национален лидер за престъпления срещу човечеството. Разбираемо е държавите да не са склонни да правят това. И дори когато официално заявяват, че са готови да направят подобно нещо, няма принуждаващ ги орган, който да ги накара да спазят решението си.

През 1933 година, например, Обществото на народите осъжда японската военна окупация на китайската Манджурия, обявявайки, че това е в нарушение на международното право. В отговор Япония напуска международната организация. Тази практика продължава и днес. През 2013 г. Филипините заведоха дело пред Международен съд срещу стремежите за териториална експанзия на Китай в Южнокитайско море. От самото начало от Пекин обявиха, че няма да участват в международния арбитраж и няма да се съобразят с решенията на съда, ако се произнесе в полза на Манила.

Когато им е удобно, големите и влиятелни държави са склонни да се придържат към международното право, а когато не отговаря на интересите им, напълно го игнорират. Това важи в голяма степен и за Съединените щати, имайки предвид уникалните им властови позиции в йерархията на международните отношения. През 1986 година Международният съд, най-висшият съдебен орган на ООН, осъди САЩ за агресията им срещу Никарагуа. Администрацията на президента Роналд Рейгън поддържаше бунтовниците – *контрите,* като тайно минира никарагуански пристанища в опит да разклати правителството на сандинистите. Белият дом пренебрегна констатациите на съда, отрече легитимността му и отказа да привлече към наказателна отговорност извършителите на престъпленията.

Антипатията, която Вашингтон изпитва към международните съдилища, ясно се вижда през 2002 година в приет от Конгреса закон, който упълномощава президента да използва „всички необходими и подходящи средства за освобождаване на американски или съюзнически служители, задържани или поставени зад решетките по искане на Международния наказателен съд“. С други думи, САЩ не признават легитимността на съда.

Следователно, основен недостатък в съвременното международно право е, че правосъдието се влияе, а често дори се определя от асиметриите във властта. Трудно е да се справиш в подобна ситуация – да знаеш как да го направиш. Основите на международния ред след Втората световна война бяха възможни само защото тогавашните велики сили си предоставиха специални привилегии. Постоянните им места в Съвета за сигурност на Организацията на обединените нации и правото им на вето им гарантираха превръщането в най-мощните държави в света.

Но да се върнем на въпроса с правоприлагането - от практическа гледна точка, проблемът е, че международните съдилища са склонни да преследват престъпленията избирателно, което обикновено означава, че малките, слабите държави са подложени на ударите на закона, докато мощните държави могат да избегнат поемането на отговорност. Прекаленото фокусиране на Международния наказателен съд върху преследването на африкански лидери, например, предизвиква немалко критики. Този двоен стандарт само отразява трудностите при равнопоставеното правоприлагане на закона в една международна система, в която основен принцип е анархията.

Но това не означава, че международното право е напълно безполезно. Международните правни стандарти, установяващи правилата за движение и криминализирането на определени поведения в условия на война, отразяват съществуващи норми. Освен това, международното право може да установи и нови норми. И при този процес наблюдаваме постигнати резултати.

Едно от очевидните решения на проблема с правоприлагането при извършени престъпления срещу човечеството, например, е обръщането към вътрешните, националните механизми за подвеждане под отговорност. Някои държави наскоро демонстрираха силата на върховенството на закона при подобни казуси. Конституционният съд на Южна Корея подкрепи решението за импийчмънт на президента Пак Гън-хе по обвинение в корупция и го осъди на 25 години затвор. През 2013 година, след продължителен процес, бившият гватемалски диктатор Ефраин Риос Монт бе признат за виновен за извършен геноцид и за престъпления срещу човечеството, за което получи 80 години затвор. Това беше първият случай, когато бивш държавен глава е признат за виновен за подобни престъпления от съда в собствената му страна.

Нека да добавим една малка подробност - Ефраин Риос Монт е обучаван в школа на Съединените щати, а след това администрацията на Роналд Рейгън активно подкрепя режима му, докато той избива хиляди гватемалци. Все пак, бяха необходими десетилетия, преди Гватемала да привлече под отговорност своя бивш лидер. В същото време, в нито един момент не са се полагали особени усилия да се издирят и изправят на съд онези служители от администрацията на Роналд Рейгън, съучастници в престъпленията на Риос Монт. Нещо повече - Елиът Ейбрамс, един от американските служители, най-силно ангажирани с Риос Монт, се завърна на престижен пост в администрацията на Доналд Тръмп.

Въпреки че основните принципи, на които почива основаването на Съединените щати, са свързани с върховенството на закона, те едва ли безпрекословно ги спазват. Този юни независима правителствена агенция призова президента Тръмп да уволни съветника си в Белия дом Келиан Конуей, тъй като многократно нарушаваше етичните правила, забраняващи на служители в изпълнителната власт да се занимават с определен тип дейности[1]. Президентът пренебрегна препоръката. През август по данни на „Вашингтон пост“ Тръмп обещал на заседание при закрити врата да помилва всички служители, работещи по граничната ограда, ако, изпълнявайки заповедите му, са принудени да нарушават федералните закони.

Изглежда Вашингтон си има сериозен вътрешен проблем с правоприлагането. Служителите по високите етажи на властта отдавна се ползват с имунитет за престъпните си деяния (бонус, отказван на обикновените граждани).

Когато след скандала с „Уотъргейт“ президентът Джералд Форд трябва да обясни решението си защо помилва замесения Ричард Никсън, той заявява: „Би било несправедливо да се преследва бивш президент“. А в мемоарите си е записал: „Държавната политика е с предимство пред върховенството на закона“. По същия начин се измъкват и служители от администрацията на Рейгън, замесени в аферата „Иран-контри“ - тайната програма за незаконна продажба на оръжие в Иран, при която със спечелените пари се подкрепят контрите в Никарагуа. С този акт се нарушава закон, приет от Конгреса, забраняващ подобна помощ. Въпреки че срещу въпросните длъжностни лица са повдигнати обвинения, нито един от тях не прекарва и ден в затвора. Сред тях има и такива, които са заплашени от наказателно преследване и по-късно, след като Рейгън напуска поста. Те обаче са помилвани от президента Джордж Буш-старши, който в качеството си на директор на ЦРУ по времето на Рейгън е също участник в престъпленията.

В по-ново време президентът Барак Обама отказа да преследва служители от администрацията на Джордж Буш-младши, участници в незаконната програма за задържане и изтезания, нарушаваща както американското, така и международното право. Мотивът на Обама бе, че не е време за „възмездие“. През 2013 година излезе специален доклад на ООН, в който се казва, че бомбардировките с дронове, разпоредени от администрацията на Обама, в известна степен нарушават международното право. В резултат, Белият дом бойкотира разследванията на Съвета на ООН по правата на човека. А когато през 2017 и 2018 година Тръмп бомбардира позиции на сирийския режим, той разпореди този акт без разрешение от Конгреса и в нарушение на член 2, параграф 4 от Хартата на Организацията на обединените нации[2]. Но едва ли някой си е представял, че той или администрацията му ще бъдат подведени под отговорност. Все пак, политиката на Министерството на правосъдието спрямо действащия президент се превърна в тема на национални дебати в епохата „Тръмп“, повдигайки основни въпроси за върховенството на закона.

Едва ли бащите основатели са си представяли живота в Съединените щати по този начин. Както пише Джеймс Мадисън в 57-а книжка от поредицата „Федералистът“: *Конгресът не може да приеме закон, който не работи еднакво пълноценно както по отношение на него самия и приятелите му, така и спрямо голяма част от обществото.* „Няма ли равенство пред закона“, пише Мадисън, „всяко управление ще се изроди в тирания“.

За съжаление, перспективите пред привличането към съдебна отговорност на американски служители, извършили престъпления срещу човечеството, са доста неясни. С нахлуването в Ирак администрацията на Буш извърши едно от най-възмутителните военни престъпления на XXI век. Щетите са за трилиони долари, а жертвите - стотици хиляди. Въпреки това, никой не прави и усилие да потърси отговорност от Джордж Буш и подчинените му.

Това предполага върховенството на закона да се приложи с цялата си тежест и върху висши държавни служители. Но изисква политическа и културна промяна, за която американските граждани едва ли са готови.

Национализмът и теснопартийните пристрастия са мощни психологически механизми, заради които гражданите са не просто снизходителни към политическите си лидери, а и доверчиви и приемащи за чиста монета добре звучащите им намерения. Както Джордж Оруел пише в „Бележки за национализма“: *Едни действия се смятат за добри или лоши не заради характера им, а според това кой ги извършва. И почти няма възмутително действие – било то изтезание, използване на заложници, принудителен труд, масови депортации, затвор без съд и присъда, фалшификации, убийства, бомбардировки срещу цивилни – което да не промени характера си, когато е извършено от „нашите“.*

Но все пак - какво трябва да се случи с американски служители, които са извършили престъпления срещу човечеството или са съучастници във военни престъпления? В идеалния случай американската правосъдна система трябва с цялата си строгост да ги държи отговорни пред закона. Но висшите американски служители едва ли по собствена воля ще прегърнат това върховенство. Те ще трябва да бъдат подложени на натиск. За съжаление, осигуряването на достатъчно обществена подкрепа за стриктното спазване на закона изисква от гражданите на Съединените щати да потиснат националистическите си настроения и тясно партийните си пристрастия. Необходима е и изключителна почтеност от страна на избраните висши чиновници. Но през 2019 година САЩ са някак далеч от тези идеали.

Джон Глейзър

www.cato-unbound.org, 18.09.2019

Превод от английски **Григор Григоров**

Кой загуби Русия?

Във Варшава летните нощи могат да бъдат особено топли, а тази, на 24 август 1993 г., беше направо гореща. Борис Елцин, по онова време президент на Руската федерация, току-що бе кацнал в Полша за първото си официално посещение. Колегата му Лех Валенса пренебрегна протокола и му предложи да вечерят на четири очи – само двамата, в качеството си на лидери-революционери, без да се обременяват с компанията на съпровождащите ги делегации. Руснакът с готовност приема поканата.
Този епизод, малко известен в подробности, можеше да се разказва като анекдот, един от многото, при изключително ускореното историческо време, в което живееше онази част от света в период от четири години след падането на Берлинската стена. Студената война приключи. Германия се обедини. СССР бе погребан, а Варшавският договор - разпуснат. Но имаше още много работа за вършене. Гласът на Русия, по-точно казано, на огромната Русия, бе отслабнал. Но тя продължаваше да се вдъхновява от предишната си сила, макар и още да не бе намерила своето място.

Полша бе постигнала своето, от което бе като обсебена: да се обвърже здраво със западната общност - с нейната демокрация и пазарна икономика. Така тя никога повече нямаше да допусне да ѝ бъде нанесен удар като в Ялта! Новите полски лидери от профсъюзното движение „Солидарност", ангажирани със смелия посткомунистически преход в режим на „шокова терапия", искат гаранции. Според тях, най-добрият възможен преход е свързан с членство в НАТО.

Това е именно темата, заради която срещата на върха във Варшава е от толкова решаващо значение.

Михаил Горбачов, докато е първият човек начело на СССР, получава уверение, че ако Германската демократична република (ГДР) се присъедини към НАТО под знамето на обединена Германия, тя няма да е длъжна да посреща войски на НАТО на своя територия. Но ГДР не е единствената страна кандидат. Младите демокрации, които току-що са се отскубнали от съветската прегръдка, горят от желание да се присъединят към Атлантическия алианс. Но новите им западни приятели се съпротивляват, загрижени да не разклатят още повече Русия.

Процесът на интеграция ще отнеме няколко години: Полша, Унгария и Чехия се присъединяват към НАТО през 1999 година. Следват ги Словакия, трите Прибалтийски републики, Словения, Румъния и България през 2004 година. Албания и Хърватия стават част от НАТО през 2009 г., а Черна гора – през 2017 година. Но и до днес въпросите остават. Не тръгнахме ли твърде бързо? Не дадохме ли на Русия обещания, които след това нарушихме?

„Това е ключов въпрос", казва американският историк Мери Елис Сарот, посветила две книги на периода, а в момента работеща върху трета. Нима „унизихме" Русия, възползвайки се от разпадането на СССР, както намеква Владимир Путин? Накратко - „Кой загуби Русия?" Този спор вълнува експертите, които, тридесет години по-късно, продължават да се питат дали е възможно Русия да се интегрира в новата демократична общност. Еманюел Макрон не предизвиква ли самия себе си, лансирайки инициативата за сближаване с Русия, с цел да разсее всички подобни „недоразумения"?

А в онзи момент, в онази августовска вечер на 1993 г., поляците решават, че вече е време да превключат на по-висока скорост.

По време на вечерята Лех Валенса - бившият електротехник от Гданск, станал синдикалист и гробокопач на комунизма, а след това президент, успява да изтръгне обещание от Елцин, написано на хвърчащ лист, че той няма да създава пречки пред членството на Полша в НАТО.

Носят се легенди, че по време на вечерята се изпило голямо количество алкохол. „Това се нарича дипломация с други средства", усмихва се Януш Онишкевич, докато ни разказва историята. По онова време той е министър на отбраната на Полша и въпросния 24 август вечеря наблизо до мястото на срещата между Елцин и Валенса с руския си колега генерал Павел Грачов. „Той беше категорично против присъединяването на Полша към НАТО", спомня си Онишкевич и добавя: „Моята задача бе да го задържа, да му попреча да отиде при Елцин по време на вечерята".

Има един епизод, който липсва в историята на Януш Онишкевич. За него научаваме от тогавашния външен министър на Русия Андрей Козирев, негов единствен жив свидетел. Полунощ е, когато Борис Елцин се връща от вечерята с Лех Валенса и го събужда. Вика го при себе си.

„Когато стигнах до апартамента му, беше ясно, че едва може да свърже три думи в изречение", пише Козирев в наскоро издадената книга в Съединените щати, където днес живее.

Елцин успява да изломоти някакво извинение и му връчва хвърчащ лист, където е писал на ръка и се е подписал. Това е руско-полска декларация, която трябва да бъде подписана официално на следващия ден. Тя дава зелена светлина на Полша за членство в НАТО. Козирев оставя президента да се наспи, а на следващия ден, още призори, идва при него с министъра на отбраната. И двамата обясняват на Елцин, че формулировката трябва да звучи по-обтекаемо, а той в онзи момент се нуждае единствено от разтворим аспирин „Алка Зелцер".

След това целият този малък свят се събира на среща в по-широк формат в полското президентство. „Елцин пристига. Очевидно не се чувства добре", разказва ни Анджей Олеховски, бъдещ министър на външните работи. „Отваря прозорците, моли никой да не пуши". „Двамата държавни глави", потвърждава външният министър Андрей Козирев, „са уморени и напрегнати".

„Борис, казах ти, това решение може да бъде наложено, но е по-добре, ако ние заедно го вземем ", казва Валенса.

Козирев взима три стъклени чаши от бюфета и ги нарежда в една линия. „Това е Изтокът" - казва той и посочва дясната чаша. „Това е Западът" – и сочи чашата вляво. „В средата е Централна Европа. Ако преместите чашата в средата по на запад, човек няма как да не реагира. И обратното."

„Така, че е по-добре да си останем така, както си сме" – взима на свой ред думата руският министър на отбраната Павел Грачов.

Валенса се намесва: „Генерале, вие сте страхотен генерал, но оставете политиката на нас, тя е наша работа". След това се надвесва над масата: „Борис, казах ти, това решение може да бъде наложено, но е по-добре, ако ние заедно го вземем. Ти, също като мен, си политически лидер, истински демократ. Ние сме хората, които трябва да вземем тези решения!"

Според разказа на Андрей Козирев, Елцин е някак резервиран и не желае темата отново да се връща към обещанието, което е дал на Валенса по време на онази прочута вечеря. В крайна сметка, „след дискусия", Валенса приема една по-обтекаема формулировка. Всъщност, поляците знаят, че са извоювали победа:

За руския външен министър Андрей Козирев, който е истински демократ, разсъжденията на тези вече свободни държави са разбираеми, но случилото се е пълна катастрофа. Чехите и унгарците веднага се втурват по прокараната от поляците пъртина. „Разширяването на НАТО към страните от Централна Европа", казва вече бившият министър на външните работи, „се превърна в сюжета, предизвикал най-силната взривна вълна в региона. И така той нанесе най-много щети върху отношенията между Русия и Европа".

А дали след падането на Берлинската стена на Русия са давани обещания, че НАТО няма да се разширява? Адам Даниел Ротфелд, бивш полски външен министър и познавач на Русия, съпредседател на „руско-полската група по трудните въпроси" заедно с един руски представител на академичните среди, е наясно за какво говори. Той разказва следната история:

„През 2010 г. бях поканен в Москва. Един заместник-министър ме прие във внушителната сграда в сталински стил на Министерството на външните работи. Полша вече беше член на НАТО от единадесет години, но явно още не можеха да преглътнат този факт. „Защо искахте да се присъедините към НАТО?" – ме попита отново руснакът. „Защо Полша наруши обещанията си?" „Но за какви обещания става дума?" – на свой ред попитах аз.

Тогава заместник-министърът извади на масата една предварително подготвена папка с „шест или седем листа А4. На всеки от тях бе фотокопиран отрязък от телеграма с надпис „SEKRETNO". Аз ги пазя: една от тях е с дата 9 февруари 1990 г. и на нея четем какво пише държавният секретар на САЩ Джеймс Бейкър на Горбачов; друга е писана от британския външен министър Дъглас Хърд през 1991 година. Според двамата първи дипломати, не съществува никакъв план за интеграция на източноевропейските държави в НАТО.

Ротфелд не отрича написаното, но на първо място отбелязва, че изреченията са извадени от телеграми, чието пълно съдържание не му е предоставено. Второ, строго погледнато, те не представляват обещания. И накрая, той се позовава на международното право – на принципа *Pacta sunt servanda* („Договорите трябва да се спазват"), на който той противопоставя още един принцип: *Rebus sic stantibus* („при това положение на нещата"). С други думи, когато Валенса и Елцин се срещат във Варшава, условията, при които са направени тези коментари в телеграмите, коренно са се променили. СССР вече не съществува. Няма го нито Варшавският договор, нито военният съюз на комунистическия блок. И Горбачов вече не ръководи нищо. Обещанията престават да бъдат в сила.

Някой може да се запита: но кой днес обяснява станалото, използвайки теорията за предателството на Запада? В действителност, тя набира нова сила с авторитарния и националистически обрат, извършен от Владимир Путин през втората половина на неговото близо двадесет годишно царуване. Дали този завой можеше да се избегне? Можеше ли да се обърне историята по друг начин? Беше ли възможно руснаците да се превърнат във велик демократичен народ с помощта на Запада, осъществявайки на практика надеждите, пробудени в първите години – във времето на Елцин?

И все пак, винаги стои този пронизващ въпрос: „Кой загуби Русия?" По този въпрос има богата литература, написана през последните петнадесет години. И разговорите, които съм водила в по-ново време, в крайна сметка разкриват една криволичеща, но все пак неумолима промяна в Русия. Еволюция, която я отдалечава както от демократичната мечта, така и от западната общност.

Сергей Юткин е на 11 години, когато е извършен опитът за държавен преврат срещу Михаил Горбачов от комунистите консерватори. Датата е 19 август 1991 г. Днес Сергей Юткин отговаря за стратегическия отдел на легендарния Институт за световна икономика и международни отношения в Москва. Той си спомня началото на 90-е години като невероятно хаотичен период, в който „всичко се срива", а най-вече икономиката. Според него, „източникът на негодуване, появило се по-късно, е заради разпадането на СССР, а не толкова заради поведението на Запада. Западът наблюдаваше краха на една диктатура, но за мнозинството руснаци СССР беше родината им. И да виждат как СССР изчезва, беше истинска катастрофа".

В този период руснаците живеят в крайна бедност и им се изпраща хуманитарна помощ. Хазната е отчайващо празна, но Вашингтон отказва да се притече на помощ. Бившият руски външен министър Андрей Козирев си спомня как през 1993 г. заминава за Сирия, за да моли Хафез ал Асад да плати на Русия дълга за оръжията, доставени от СССР. „Какво?" – започнал да се задушава от възмущение сирийският диктатор. „Години наред тук приветствах Андрей Громико [първият дипломат на СССР], който идваше да ми нарежда да се боря срещу американския империализъм и израелския ционизъм, а за целта ми изпращаше оръжие. Сега тук каца един друг Андрей, по-млад, който не само ме моли да сменя политиката, но и иска да платя за оръжията!" „Излишно е да ви казвам, че Хафез ал Асад така и не плати никога", уточнява бившият руски министър.

В същото време, в коридорите на Кремъл се води ожесточена битка. Това е битката на руската администрация и на парламента, които искат да си върнат властта, завзета от реформаторския кръг около Борис Елцин. Зле проведената приватизация по срамен начин обогатява новия икономически елит - олигарсите. Те ще поемат контрола както върху икономиката, така и върху Елцин, чиито сили отслабват и заради алкохолизма, и заради недоброто му здравословно състояние.

През 1996 г. на мястото на Андрей Козирев застава Евгений Примаков – дипломатически ас от времето на съветската епоха, шеф на външното разузнаване.

По-късно Строуб Талбот, вторият човек в американската дипломация по времето на Бил Клинтън, ще разкаже как американският президент задържа разширяването на НАТО с надеждата да даде шанс на руския приятел на Запада. Идеята е да се направи така, че да не се стопят шансовете на Елцин да спечели втори мандат.

През 90-те години между Клинтън и Елцин се установяват топли, привилегировани отношения, които понякога са дори партньорски. Неотдавна в САЩ бяха разсекретени всичките им разговори. Това е интригуващо свидетелство за безпрецедентната връзка между руски и американски лидер...

В същото време се вижда ясно, че Клинтън е имал двусмислено отношение, безспорно смущаващо Елцин, по въпроса за бъдещата роля на Русия в разширеното НАТО.

През 1994 г. на руската дипломатическа сцена се появява нова фигура: Владимир Путин. По-късно британският историк Тимоти Гартън Аш ще разкаже за една среща, организирана същата година от германската фондация „Кьорбер" в Санкт Петербург. Градът е като пробуден от разпаленото отношение на Владимир Путин - неизвестен до тогава заместник-кмет и бивш полковник от КГБ в Източна Германия. На срещата той се държи като защитник на руската нация и народ, разпръснат из всички бивши съветски републики. През същата 1994 г., този път в Хамбург, Путин гневно напуска масата по време на официална вечеря, след като президентът на Естония Ленарт Мери започва да говори за „руския империализъм".

Именно Владимир Путин е човекът, когото Елцин, по съвет на олигарсите, избира за наследник през 1999 г. Въпреки намесата на НАТО в Косово в същия период, новият руски президент се стреми към сътрудничество със Запада, особено след атаките на 11 септември 2001 г. Путин се надява, че в замяна на сътрудничеството по въпросите на антитероризма, ще получи зелена светлина за оформяне на сфера на влияние в бившето съветско пространство. По-късно, през 2003 г., когато САЩ нахлуват в Ирак, той се опитва да оформи една устойчива френско-германско-руска ос. Това ще бъде последният му опит, след който претърпява крах по всички линии.

През 2006 г. Дмитрий Тренин, известен руски коментатор, следящ случващото се в Кремъл, публикува пророческа статия в списание „Foreign Affairs". Тя е озаглавена „Русия напуска Запада". Според него, това е „краят на парадигмата": „Руските лидери се отказаха от идеята да бъдат част от Запада и започнаха да създават своя собствена система, в която Москва е център. Русия не можеше да си представи интеграцията в западната система по друг начин, освен като неин съпредседател или най-малкото като член на Политбюро". В същото време, и САЩ бяха склонни да приемат Русия единствено и само ако тя стане демократична. Ето защо Тренин прогнозира силно напрежение в Грузия и Украйна: пророчества, които се потвърдиха с руските военни офанзиви - през 2008 г. в Грузия и през 2014 г. в Украйна.

Бившият испански министър Хавиер Солана, по онова време генерален секретар на НАТО, договарящ с Евгений Примаков споразумението НАТО-Русия, подписано през май 1997 г., отхвърля тезата, че Западът бил унизил Русия. Според него, Джордж Буш старши и Джеймс Бейкър много внимават да не изпадат в триумфално опиянение от победата си - първо над Съветския съюз, а после над руснаците... Така било до предизборната кампания през 1992 г., когато „Буш малко му поотпуснал края". Заради изборите, които, в крайна сметка, губи от Бил Клинтън.

Позицията, която защитава Хавиер Солана, е, че „духът на Споразумението НАТО-Русия е нарушен". А по-конкретно, Солана съжалява, че Джордж Буш младши настоява НАТО да се отвори за Украйна - опит, задушен в зародиш от Франция и Германия по време на срещата на върха в Букурещ през 2008 година.

Кой загуби Русия?

„Съветският съюз" – отговаря Строб Талбот, заместник-държавен секретар на САЩ по времето на Клинтън.

„Тя самата загуби себе си", отбелязват бивши полски министри. А историкът Мери Елис Сарот съжалява, че още от самото начало американският президент Джордж Буш и германският канцлер Хелмут Кол са избрали да приложат „сглобяемия модел" (според нейната дефиниция) на западната Студена война с цел да гарантират доминиращата позиция на Съединените щати. И то в свят, който е в състояние на постоянна промяна.

Бил Бърнс, бивш сътрудник на Джеймс Бейкър, а след това американски посланик в Москва, защитава още по-радикална позиция в месечното издание *The Atlantic*: „Това е стар спор, при който основният въпрос е поставен грешно. Пред нас никога не е стояла дилемата да спечелим или да загубим Русия. След Студената война руснаците загубиха вяра в себе си, почувстваха се унизени и се изпълниха с усещане за претърпяна загуба. А само те можеха да осъществят прехода" - коментира Бил Бърнс.

Роналд Асмус, един от хората в администрацията на Бил Клинтън, ръководили процеса на разширяване на НАТО, до края на живота си - през 2011 г., не спира да си задава тъкмо този „сбъркан" въпрос.

„Нека бъдем честни пред себе си - на нас ни липсваше стратегическо въображение. Проектът, над който съм работил през целия си живот, няма да бъде завършен до момента, в който Русия не бъде интегрирана в една европейска система за сигурност. Но днес Русия не е тази, която някога искахме за партньор. Грузия не е Словения, а Украйна не е Полша. Необходим ни е нов консенсус по въпроса за нашите цели и стратегия. Както в Европа, така и в Съединените щати" – обяви Асмус през февруари 2010 г. по време на среща на Съвета за външни отношения в Ню Йорк.

Близо десет години по-късно тази диагноза продължава да е вярна. Русия отново е в Близкия изток, където преди месец нейни войници заеха военна база в Сирия, изоставена набързо от американските части.

Джордж Буш старши водеше истински диалог с Михаил Горбачов. Бил Клинтън подкрепяше Борис Елцин, но без реално да му оказва помощ. Джордж Буш младши гледаше Владимир Путин „дълбоко в очите" и си мислеше, че е „видял душата му". По-късно разбра, че се е излъгал.

Барак Обама се опита да повтори опита, но се отказа. Доналд Тръмп напълно се предаде - оставяйки една носталгична Русия, носеща се по течението. И изгубена.

Силви Кофман

Монд (със съкращения), 11.11.2019

Превод от френски **Иван Николов**

Бел. ред. Статията е част от поредицата текстове на Силви Кофман във в. „Монд", посветени от 30-годишнината от падането на Берлинската стена. В следващия брой ще публикуваме още два текста от поредицата.

Вестник за критика, дебати и културни удоволствия

К

www.kweekly.bg

Адрес на редакцията
1421 София, ул. *Милин камък* 14, VI етаж
e-mail: kultura@kweekly.bg

Редакционен екип
Копринка Червенкова, Геновева Димитрова, Екатерина Дочева, Людмил Веселинов, Марин Бодаков, Мая Колева, Никола Вандов, Христо Буцев

Автор на главата на вестника Кирил Златков
Издава фондация „Пространство *Култура*" ISSN - 2603-4441